

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Novruzov Anar Ehtibar oğlunun

“Kərkük tarixi və muasir geosiyasi vəziyyəti” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060213 – Beynəlxalq Münasibətlər

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya”

Elmi rəhbər:

T.ü.f.d., Anar Eyyubov

Magistr proqramının rəhbəri:

Dos. i.e.n., Ə.A. İsmayılzadə

Kafedra müdiri:

Prof., i.e.d Y.A.Kəlbiyev

BAKİ – 2018

M ü n d ə r i c a t

Giriş.....	3
I Fəsil. Kərkük bölgəsi: Retrospektiv baxış.....	6
1.1 Ən qədim dövrlərdən Səlcuq imperiyasının hakimiyyətinə qədər Kərkük.....	6
1.2 XI əsrdən 1918-ci ilin sonuna qədər Kərkük.....	8
1.3 XX əsr-XXI əsrin əvvəllərinin Kərkük tarixi.....	13
II Fəsil. Kərkükün geosiyasi vəziyyəti və önəmi.....	22
2.1 Kərkükün geosiyasi mövqeyi və etnik tərkibi.....	22
2.2 Kərkükün təbii və mədəni sərvətləri beynəlxalq rəqabət obyektı kimi.....	32
III Fəsil. Kərkükdə regional və qlobal güclərin maraqları.....	41
3.1 Kərkükdə müxtəlif dövlətlərin maraqları.....	41
3.1.1 İraq dövlətinin Kərkükdəki maraqları.....	41
3.1.2 Türkiyə dövlətinin Kərkükdəki maraqları.....	44
3.1.3 Digər dövlətlərin Kərkükdəki maraqları.....	49
3.2 Kərkükdə yerli qrupların maraqları.....	56
3.2.1 Kürd qrupların Kərkükdəki maraqları.....	56
3.2.2 Türkmən qrupların Kərkükdəki maraqları.....	58
Nəticə.....	62
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	65
Summary.....	73
Резюме.....	74
Referat.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Kərkükün mühüm geosiyasi mövqeyi, geostratejik xüsusiyyətləri və zəngin enerji resursları onun həm regional həmdə qlobal güclərin maraq dairəsində olmasına səbəb olmuş və onu daim diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Xüsusilə 19-cu əsrin sonlarına doğru Kərkükdə neft ehtiyatlarının aşkarlanması ilə Kərkükün önəmi dahada artmış və xarici dövlətlərin marağını cəlb etmişdir. I dünya müharibəsindən sonra Kərkükdə münaqişələr və çaxnaşmalar heç bir zaman səngiməmiş, bölgədə cinayətlər və qətlamlar törədilmiş, gah ərəbləşdirmə gahda kürdləşdirmə siyasəti aparılmışdır. 2003-cü ildə İraqın ABŞ və koalisiya qüvvələri tərəfindən işğal olunmasından sonra Kərkükün gələcəyi ilə bağlı yeni bir səhifə açılmışdır.

Kürdlərin qədim türkmən yurdu olan Kərkükü ələ keçirtmə istəyi, Kərkükdə referendum keçirilməsi, türkmənlərin və ərəblərin Kərkükü kürdlərə buraxmaq istəməməsi, Türkiyə rəsmilərinin Kərküklə bağlı çıxışları, Kərkükün enerji layihələrinin yenidən gündəmə gəlməsi və dünyanın böyük neft şirkətlərinin Kərkük neftindən pay almaq istəkləri həm dünya ölkələrinin həmdə bizim ölkəmizdəki mediyanın və ictimaiyyətin diqqətində olmuşdur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Tədqiqatın obyektı Orta şərqin və İraqın ən problemli və ən önəmli bölgələrindən biri olan Kərkükdür. Tədqiqatın predmeti isə bu önəmli bölgənin tarixi və müasir dövrdə geosiyasi vəziyyətinin strukturudur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi qədim türk yurdu olan Kərkükün tarixinin öyrənilməsi, Kərkükün hansı səbəblərdən dolayı bu qədər önəmli olmasının səbəblərinin ortaya çıxarılması son olaraq xarici dövlətlərin və qrupların Kərkükdə olan maraqlarının araşdırılmasıdır.

Bu məqsədlə Kərkükün tarixinin ən qədim dövrlərdən bugünə qədər incələnməsi, Kərkükün geosiyasi mövqeyi, təbii və mədəni sərvətləri, regional, qlobal və həmçinin yerli qrupların Kərkükdəki maraqlarının araşdırılması vəzifəsi qarşıya prioritet olaraq qoyulmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqat işinin informasiya bazasını İngilis, Türk və Azərbaycan dilində olan kitablar, mövzu ilə

əlaqədar internet portallarında yerləşdirilən resurslar, məqalələr, jurnallar, yerli və xarici alimlərin elmi araşdırmaları, strateji araşdırmalar mərkəzlərinin məqalələri, statistik məlumatları və müxtəlif qəzetlərdə çıxmış etibarlılığı doğrulanmış məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın aparılmasında isə əsasən sistem, tarixi təsvir, analiz və sintez kimi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın əsas yeniliyi bu mövzuda Azərbaycan və Türk dillərində olan mənbələrin həddindən artıq məhdud sayda olmasıdır. Beləki ortaqlar tarixə və mədəniyyətə sahib olduğumuz Kərkük barədə Azərbaycan dilində tarixi, geosiyasi vəziyyəti, önəmi, ətrafında olan maraqlar olaraq sistemli və bir bütün şəklində ədəbiyyatın olması zərurət təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Kərkük haqqında hər şeyin öz doğma dilimizdə və dərinlərdə öyrənilməsi üçün bu vəsait praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Bu resursunun ortaya qoyulması həmçinin Azərbaycanda beynəlxalq münasibətlər fənninin tədris olunmasında yaranan öz dilində ədəbiyyat probleminin həllinə azda olsa köməklik göstərəcəkdir.

Dissertasiya işinin strukturu: Magistr dissertasiyasının strukturu giriş, üç fəsil, on paragraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil, Kərkük bölgəsi: Retrospektiv baxış başlığı altında incələnməmişdir. Bu fəsildə Kərkük tarixi ən qədim zamanlardan müasir dövrədək 3 alt başlıq altında araşdırılmışdır.

II Fəsildə Kərkükün geosiyasi vəziyyəti və önəmi iki altbaşlıq şəklində incələnməmişdir. İlk altbaşlıq Kərkükün geosiyasi mövqeyi və etnik tərkibi adlanır və burada Kərkükün coğrafi mövqeyi və demoqrafik quruluşu araşdırılmışdır. 2-ci altbaşlıq isə Kərkükün təbii və mədəni sərvətləri beynəlxalq rəqabət obyektinə kimi adlanır. Burada isə Kərkükün mədəni sərvətləri və enerji resursları, müqavilələri, enerji potensialı tədqiq olunmuşdur.

III Fəsil isə Kərkükdə müxtəlif dövlətlərin və yerli qrupların maraqları olaraq bildirilmişdir. Burada Kərkükdə regional, qlobal və yerli qrupların maraqları incələnməmişdir. İraq və Türkiyə kimi Kərkükə sahib olmuş böyük regional güclərlə

bərabər uzun müddət dünyada əsas aparıcı qüvvələr hesab olunan ABŞ, Rusiya və Avropa İttifaqı kimi böyük güc qruplarının maraqları araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda nəticə verilmiş, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı oxuculara təqdim olunmuşdur.

I Fəsil. Kərkük bölgəsi: Retrospektiv baxış

1.1 Ən qədim dövrlərdən Səlcuq imperiyasının hakimiyyətinə qədər Kərkük

Zəngin yeraltı qaynaqları, əlverişli təbii şəraiti, iqlimi, məhsuldar torpaq öyrüyü, istər şərqlə qərb istərsədə şimala cənub arasında keçid xarakteri daşıyan coğrafi mövqeyinə görə Kərkük əsrlər boyu dövlətlərin maraq dairəsində olmuşdur.

Mədəniyyətin beşiyi sayılan Məssopotomiyanın şimalında yerləşən Kərkük, çox qədim tarixə malikdir. Bəşər tarixinin ilk yazılı mənbələrində elə bu bölgədə aşkar olunmuşdur. Bilindiyi kimi ilk yazılar Şummerlər tərəfindən istifadə olunan mixi yazılar hesab olunur. E.ə III minillikdə Məssopotomiyada məskunlaşan Şummerlər həmdə Kərkük ətrafında məskunlaşmışlar. [63]

E.ə 2400-cü illərin ortalarında Akkadlar adlanan bir topluluq Şummer ovalığına enmiş və Akkad şəhərini qurmuşlar. Şummer və Akkadların qarışımı olaraq bilinən Babil cəmiyyəti İraqın mədəni tarixində çox dərin izlər qoymuşdur. Kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək üçün bataqlıqları qurudub, suvarma kanalları qurmuşdurlar. [63]

Əslində Kərkük şəhərinin adının etimologiyası ilə bağlı bir çox fikirlər mövcuddur lakin Kərkük şəhərinin e.ə 800-cü ildə Assuriya hökmdarı Sarnabal tərəfindən qurulduğu iddia olunur. Sarnabal şəhəri qədim Assur dilində Kərhşuluh adlandırmışdır. “Kərh” şəhər deməkdir. “Suluh” isə Sarnabalın əsl adıdır. [48]

E.ə 1350-ci illərdə Assuriyalılar, Suriyə və İraq torpaqlarını da əhatə edən Mosul və Kərkük ətrafında təqribən 13000 m²-lik kiçik bir şəhər dövləti qurmuşdurlar. Həmin dövrə görə ən muasir silahlarla təmin olunmuş Assurlar, parlaq bir dövr yaşasada zaman keçdikcə gücünü itirərək tənəzzülə uğramışdır. Müharibədə qazandığı qənimətlərlə dövlətin rifah səviyyəsi artsada müharibədə iştirak üçün əsgər qüvvəsi az olduğundan, xaricdən mizdlü əsgərlər tutulmuş buda dövləti xaricdən asılı vəziyyətə salmış və zəifləməsinə səbəb olmuşdur. E.ə 616-cı ildə Assurlar tənəzzülə uğramışdır. [63]

Assuriyadan sonra Kərkük Babil dövlətinin əsarəti altına düşmüşdür. Fəqət Farsların güclənməsi ilə Babillər və dolayısı ilə Kərkük farsların təbəçiliyi altına düşmüşdür. E.ə 539-cu ildə Babil ordusunu məğlub edərək bölgəni işğal edən fars imperatoru II Kir qüvvələr balansını öz xeyrinə dəyişmişdir. Fars və midiyalılardan ibarət olan və Kirin başçılıq etdiyi bu dövlətin adı Əhəməni İmperiyası adlanırdı. Midiyalılar İraq ərazisinə xüsusi önəm vermiş və buranı özlərinə paytaxt seçmişdirlər. [63]

E.ə 330-cu ildə Makedoniyalı İskəndər Əhəməni imperiyasını işğal etdi və bundan sonra Kərkük bölgəsi Makedoniyalı İsgəndərin İmperiyasının tərkibinə qatıldı və xristianlığın ortaya çıxmasından sonra bu dinə yönəldi. Xristianlığın nüfuz etmiş olduğu Mosul eramızın II əsrindən etibarən Assurların dini mərkəzi olan Ninovanın yerini tutmuşdur. [48]

E.ə 3-cü əsrdə yenidən fars Sasani dövlətinin təbəçiliyi altına düşən Kərkük eramızın 7-ci əsridə müsəlmanlar tərəfindən sonuncu peyğəmbər kimi qəbul edilən Hz. Məhəmmədin qurucusu olduğu ilk İslam dövləti olan Mədinə dövlətinin tərkibinə qatılmışdır. [48]

641-ci ildə xəlifə Ömər in zamanında Kərkük bölgəsi işğal olunmuşdur.[28] Bölgə işğal olunduqdan sonra bölgə əhalisinə sərbəstlik verilərək istədikləri yerə köçə biləcəklərini və ya bölgədə qala biləcəklərini bildirdilər, bölgənin idarəsi isə Hərsəməyə tapşırıldı. Hərsəmə bölgəyə ərəbləri yerləşdirərək bölgəni hərbi şəhərə çevirdi. [3]

Bundan sonra Kərkük Əməvi sülaləsinin hakimiyyəti altına keçdi. 750-ci ildə Əməvi xəlifəsi II Mərvanın Misirdə öldürülməsindən sonra Əbul-Abbas xəlifə seçildi və Kərkük Abbasilərin idarəsinə keçdi. 868-ci ildə Xaricilərin üsyanından sonra şəhər qısa müddət işğal altında qalmışdır. [48] Lakin xəlifə Əl-Mütəmməd tərəfindən geri qaytarılmışdır. Abbasilərdən sonra Mosul-Kərkük bölgəsində 929-996-cı illər arasında Həmdanilər, 996-1096-cı illər arasında isə Ukaylilər hökm sürmüşdür. [48]

Misir və Suriyədə Abbasi xəlifəsinə bağlı olaraq qurulan ilk türk dövlətinin qurucusu olan Əhməd Bin Tulun əslində muzzdlu bir əsgər idi. Əhməd Bin Tulun

Misirdə qısa müddətdə böyük bir yüksəliş göstərərək türklərin ətrafında toplandığı böyük bir şəxsiyyətə çevrilmişdir. Hətta Abbasi dövlətinin içərisində nüfuzunu artıraraq bir sıra vergilər belə toplamağa başlamış və Fustat şəhərinin idarəçiliyini ələ keçirtmişdir.

Əhməd 884-cü ildə Suriyə səfərində həyatını itirdiyində Suriyə və İraq bölgəsi tamamilə Tulunilərin hakimiyyəti altına düşmüşdür. Bu hadisədən sonra Əhmədin yerinə oğlu Humaraveyh keçmişdir. Əhməd Bin Tulun ilə Abbasi Naibi Əl-Muvəffəq arasındakı mubarizə Humaraveyhın hakimiyyəti illərində davam etmişdir. Naib oğlu Əhmədi Suriyəyə Humaraveyhın üzərinə göndərmiş iki tərəf arasında Dəməşq ilə Remk arasında Tavvahin adlanan yerdə 885-ci ildə muharibə baş vermişdir. [48] Bu muharibədə Naibin oğlu Əhməd məğlub olmuş və Humareveyh Musul və Kərkükdə daxil olmaqla Misir, Suriyə və Anadoluya vali təyin olunmuşdur. Tuluni dövləti 905-ci ilə kimi yaşamış və getdikcə dahada güclənməsi səbəbi ilə Abbasi xəlifəsi Muktəfinin qardaşı Məhəmməd Bin Süleyman tərəfindən varlığına son qoyulmuşdur. [48]

1.2 XI əsrdən 1918-ci ilin sonuna qədər Kərkük

XI əsr Kərkük tarixi çox mürəkkəb bir dövrü əhatə edir. Belə ki Mosul-Kərkük bölgəsində dini ideoloji zəmində müsəlmanlar və xristianların, etnik zəmində türklər, ərəblər və avropanın müxtəlif xalqlarının maraqları toqquşmaqda idi.

XI əsr Kərkük tarixində digər önəmli hadisə bölgənin Səlcuqlar tərəfinən işğal olunması idi. Belə ki bugündə bölgədə maraqları olan və haqq iddia edən türklər, ilk dəfə Səlcuq imperiyası zamanında təşkilatlı olaraq və heç bir dövlətin vassalı olmadan Kərkük bölgəsinə hakim olmuşlar. Əslində hələ IX əsrdə Kərkükdə türk dövləti Tulunilərin hakimiyyəti olmuşdur lakin bu dövlət qısa müddət mövcudluğunu qoruya bilmiş və Abbasilərdən asılı olmuşdur. Bu səbəbdən bir çox mənbələrdə Kərkük tarixinin ən mühüm hadisələrindən biri kimi Səlcuqların bölgəni ələ keçirtməsi göstərilir.

1038-ci ildə böyük Səlcuq dövləti yaradıldı və sürətlə şərqdən qərbə doğru genişlənməyə başladı. Səlcuq dövlətinin ilk sultanı Toğrul bəy oldu. Toğrul bəy dövlət qurulduqdan qısa bir müddətdən sonra yürüşlərə başladı. 1040-cı ildə Toğrul bəyin qardaşı Çağrı bəyin başçılığı ilə Səlcuqlarla Qəznəvilər arasında Dəndənəkan adlı yerdə döyüş baş verdi. Döyüş Səlcuqların qələbəsi ilə başa çatdı. Bununlada İrana və İraqa gedən yollar Səlcuqlar üçün açılmış oldu. [2]

1055-ci ildə Bağdadın tutulması ilə İran, İraq, indiki Türkiyə, ön Qafqaz, bir sözlə Dərbənddən Fars körfəzinə, Orta Asiyadan Aralıq dənizə qədər ərazi Səlcuq İmperiyasının tərkibinə qatılmış oldu. [56] Toğrul bəy İraqı və dolayısı ilə Kərkük bölgəsini işğal etdikdən sonra o bölgəni nəzarətdə saxlamaq üçün idarəni İbrahim Yınala tapşırırdı. Lakin qısa müddət sonra İbrahim Yınal Toğrul bəyə xəyanət edərək üsyan qaldırdı. Toğrul bəy bu xəbəri aldıqdan sonra İbrahim Yınalın üzərinə gedərək üsyanı yatırdı və İbrahim Yınalı öldürdü. Toğrul bəyin vəfat etməsindən sonra (1063) Səlcuq sultanı olan Alparslan Kərkük bölgəsinin idarəsini Qureyşə tapşırırdı.[48]

Alparslanın ölümündən sonra onun yerinə gələn Məlikşah Kərkük bölgəsinin idarəsini Ağsunqura tapşırırdı. Məlikşahdan sonra Səlcuq imperiyası hakimiyyət mübarizəsi meydanına çevrildi və zəifləməyə başladı. Bundan istifadə edən Papa xristianları Səlib yürüşünə çağırdı. 1099-cu ildə Qüds xristianlar tərəfindən işğal olundu və Səlcuqlardan qoparıldı. [48] 1095-ci ildə Börkiyaruq Səlcuq sultanı oldu və Kürboğanı Kərkük bölgəsinin əmiri təyin etdi. Kürboğana həm də səlib yürüşlərinə qarşı qoyması tapşırıldı lakin uğursuz oldu. [48]

XII əsrin əvvəllərində Börkiyaruqun qardaşı və Gəncə qubernatoru olan Məhəmməd Təpər Börkiyaruqa qarşı üsyan qaldırdı və Reyə qədər irəliləyə bildi. Reydə başverən döyüşdə Məhəmməd Təpər məğlub oldu lakin qardaşı Səncər ilə birlikdə yenidən güc toplayaraq Börkiyaruqun üzərinə yürüş etdi. Yürüş nəticəsində iki tərəf arasında razılıq əldə olundu. Börkiyaruq sultan, Təpər isə məlik adlandırıldı. Azərbaycan, Diyərbəkir, Əl-Cəzirə və Kərkük bölgəsi Məhəmməd Təpərin nəzarəti altına keçdi.

Səlcuq imperiyasının süqutundan sonra Atabəylər, Səlcuqların idarə etdiyi bölgələrdə öz hakimiyyətlərini genişləndirməyə başladılar. Atabəylər Kərkük bölgəsini ələ aldıqdan sonra oranın idarəsini Zəngilərə tapşırdılar. Böyük Səlcuq sultanı Məlikşahın komandiri olan Zəngi, Ağsunqurun oğlu idi. O, 1127-ci ildə Səlcuq sultanı Mahmud tərəfindən Kərkük bölgəsinin qubernatoru təyin olunmuşdu. Nəsrəddin Mahmudun ölməsi ilə birlikdə (XIII əsrin 20-30-cu illəri) zəngilərin və Atabəylərin bölgədəki hakimiyyəti sona çatdı. [35]

Atabəylərdən sonra Mosul-Kərkük bölgəsi Monqol işğallarına məruz qaldı və dağıntılara uğradı. XIII-XIV əsrlərdə Kərkükə Monqollar nəzarət edirdi. XV əsr Kərkük tarixi Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu təbəçiliyi ilə xarakterizə olunur. [2]

Səfəvi dövləti yaradıldıqdan qısa müddət sonra Kərkük Səfəvilərin nəzarətinə keçdi. Lakin böyük Osmanlı İmperiyasının yaranması və güclənməsi ilə Kərkük tarixi üçün yeni bir səhifə açıldı.

1516-cı ildə Səfəvilər Qoçhisarda Osmanlı dövlətinə məğlub olduqdan sonra bir sıra ərazilərini itirdilər. 1517-ci ildə Kərkük yenidən böyük bir türk imperiyasının, Osmanlının nəzarəti altına keçdi. Sultan Suleymanın 1534-cü ildə Kərkükə girməsi ilə birlikdə Osmanlı dövləti bölgənin nəzarətini tam ələ keçirtirdi və burada möhkəmlənmiş oldu. [64] Bölgədə Osmanlı hakimiyyəti qurulduqduqdan sonra Səfəvi hökmdarları xüsusilə Şah I Təhmasib və Şah Abbasın hakimiyyəti illərində tez-tez bölgəni geri almağa cəhd göstərmiş lakin buna müvəffəq ola bilməmişlər.

1624-cü ildə I şah Abbasın hakimiyyəti illərində Osmanlı-Səfəvi müharibələri yenidən intensiv xarakter almağa başladı. Döyüşlər əsasən İraq uğrunda gedirdi və Şah Abbas uğur qazanaraq Kərkük bölgəsində daxil olmaqla bir sıra bölgələri tuta bilmişdi. [28]

1629-cu ildə Şah Abbasın ölümündən sonra hakimiyyətə gələn Şah I Səfi müharibəni davam etdirdi. Lakin 1638-ci ildə Sultan IV Murad Bağdada yürüş etmiş və şəhəri 40 gün muhasirədə saxlamışdır. Sonunda Səfəvilər məğlubiyyətə uğradılmış və sülh müqaviləsi imzalanmışdır. [48]

1639-cu ilin mayın 17-də bağlanmış Qəsri-Şirin sülh müqaviləsi 1514-cü ildən bəri fasilələrlə davam edən Səfəvi-Osmanlı müharibələrinin yekun sənədi oldu. Müqaviləyə görə İraq yenidən Osmanlı dövlətinin tərkibinə qatılır, Cənubi Qafqazda isə sərhədlər əvvəlki kimi qalırdı. Bununla birlikdə Osmanlı dövləti Məssopotomiyada öz hakimiyyətini yenidən möhkəmləndirmiş oldu. [3]

18-ci əsrin 20-30 cu illərində Osmanlı-Səfəvi müharibələri yenidən qızgınlığa başladı. Şah II Təhmasib və Nadir Şah yenidən Kərkükə hücum etdilər lakin şəhərin ciddi müqaviməti ilə qarşılaşıb geri çəkilməyə məcbur oldular. [35]

19-cu əsr Kərkük tarixi bir neçə üsyanlarla yadda qalmışdır amma bu üsyanların qarşısı müvəffəqiyyətlə alınmışdır. 1862-ci ildə Kərkük əyalət olaraq Bağdada verilmiş lakin 1878-ci ildə yenidən Musula birləşdirilmişdir. [3]

19-cu əsrin sonuna gəlindikdə dünyanın bölüşdürülməsi uğrunda dövlətlər yenidən mübarizə aparmağa, ittifaqlar qurmağa başlamışdılar. Məssopotomiyada özündə birləşdirən orta şərq güclü geosiyasi mövqeyinə görə tarixin müxtəlif dövrlərində güclü dövlətlərin maraq dairəsində olmuşdur. Təbii ki dünyanı yenidən bölüşdürmək istəyən güclər bu bölgənin əhəmiyyətini gözdə tutmağa başladılar. Lakin 19-cu əsrin sonuncu rübünə gəlindikdə orta şərq bölgəsi hər zamankindən daha çox dəyər qazanmışdı. 1871-ci ildə bölgədə araşdırma aparan Almanların İraqda zəngin neft yataqları olduğu barədə məlumatları bütün dövlətlərin, xüsusilə Fransız və İngilislərin diqqətini bu bölgəyə yönəltdi. [45] Hələ I dünya müharibəsi başlamamışdan əvvəl Türk kəşfiyyat dairələrində İngilislərin İraqı işğal etmək haqqında hazırlıqlar apardığı barədə məlumatlar gəzməyə başlamışdı. İngilislərin gözlədiyi tək şey tətiyin çəkilməsi idi ki buda özünü çox geciktirmədi.

1914-cü ilin oktyabr ayının 29-da Osmanlı dövləti Rusiyanın limanları olan Odessa və Sevastopolu bombalaması ilə birlikdə I dünya müharibəsinə rəsmən qatılmış oldu. Həmin ilin noyabr ayının birində Rusiya, beşində isə Fransa və İngiltərə Osmanlıya qarşı müharibə elan etdilər. İngiltərə fürsətdən istifadə edərək qısa müddət ərzində İraqa yaxınlaşdı və Bəsrəni işğal etdi. [36] 1915-ci ilin sentyabrın 29-da isə İraqın şərqində yerləşən Qut şəhəri İngilislərə təhvil verildi.

Lakin bu hadisələrdə sonra özünü toplayan Osmanlı ordusu İraq uğrunda yenidən mubarizəyə başladı. Tarixə Qut-ül Amare zəfəri adı ilə düşən, Osmanlının son zəfəri sayılan və 4 ay 23 gün davam edən döyüşdə Osmanlı ordusu 1916-cı ilin aprelin 29-da ingilisləri məğlub edərək Qutu geri ala bildilər. [37] Rusiyanın İranın üstündən İraqa soxulmaq istəyidə İraq cəbhəsinin komandiri Ali İhsan Paşa tərəfindən dəf olundu. Lakin Osmanlı ordusun bu uğurları davamlı ola bilmədi. 1916-cı ilin İyununda baş verən ərəb üsyanları bölgədəki qüvvələr balansını ingilislərin xeyrinə dəyişdi. Yenidən fəallaşan ingilislər 1917-ci ilin fevral ayının 10-da Qut şəhərini yenidən işğal etdilər. Həmin ilin mart ayının 11-də İngilislərin Bağdatı ələ keçirtməsi ilə birlikdə Mosul və Kərkük yoluda açılmış oldu. [36]

Müharibənin gedişatında İngiltərənin neft ehtiyacı artmaqda idi. Winston Churchillın deyimi ilə bir damcı neft bir damcı qandan daha dəyərli idi. İngilis hökuməti tərəfindən Maurice De Bunsenin başçılığa altında Osmanlıya qarşı tətbiq olunacaq siyasətin araşdırılması məqsədilə qurulan komitənin 30 İyun 1915- ci ildə verdiyi rapordə bölgənin ingilislər üçün nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığını birdəfə gözlər önünə sərirdi. Rapordə Mosul vilayətindəki neftə və digər iqtisadi imtiyazlara sahib olmanın İngiltərə üçün həyati əhəmiyyətli olduğu vurğulanırdı. Lakin müharibənin gedişatında İngilislərlə Fransızlar arasında imzalanan Sykes-Picot (29 aprel 1916) müqaviləsi ingilisləri Mosul barədə sıxışdırırdı. Müqavilənin məğzi bundan ibarət idiki ingilislər messopotomiyanın böyük bir qismini alacaq lakin Mosul vilayəti isə Fransızların mandatına veriləcəkdi. Müharibənin gedişatında müttəfiq dövlətlə fikir ayrılığı və anlaşılmazlıq yaşamaq istəməyən İngiltərə hökuməti əvvəlcə bununla razılaşmışdı. Lakin müharibənin sonuna doğru qələbə yaxınlaşdıqca ingilislər şəraitin dəyişdiyini və Mosulunda onların mandatına verilməsi gərəkdiyini bildirdilər. [36] Müharibənin sonlarına doğru Mondros müqaviləsi imzalanmamışdan əvvəl 1918-ci ilin oktyabrın 17-də İngilis genəralı Marşal Mosula doğru irəlilədi. Bunun səbəbi isə sülh müqaviləsi imzalanmamış Mosulu işğal edib danışıqlarda daha güclü olmaq idi. Lakin buna tam nail oluna bilmədi. Mondros müqaviləsi imzalandığı anda ingilis qoşunları Mosulun 30 km cənubuna yerləşmiş, şəhərin boşaldılmasını

tələb edirdilər. İngilis general Cassels, Mondros müqaviləsində Mosulunda Messopotomiyanın daxilində olduğunu və şəhəri işğal etməsi barədə təlimat aldığını Əli Ehsan Paşaya bildirdi. Ali İhsan Paşa sədrəzəm Əhməd İzzət Paşaya məktub yazaraq vəziyyəti ona bildirdi və ondan gələcək əmri gözlədiyini söylədi. Əhməd İzzət Paşa cavabında Mondros müqaviləsində Mosulun boşaldılması ilə bağlı hər hansı bir maddənin olmadığını əgər düşmən şəhəri işğal etməkdə təkid edərsə cavab tədbiri görülmədən şimala doğru geri çəkilmələrini bildirdi. [36]

Noyabrın 2-də İngilis qoşunları Mosulu əhatəyə aldılar və şəhərin boşaldılmasını tələb etdilər. Onların bu tələbi isə Əli Ehsan paşa tərəfindən rədd edildi. Mosulun dirəndiyini gören İngilis general Marşal diplomatiyaya əl atdı. İstanbulda olan ingilis admiralları Koltorfa teleqraf yazan Marshall məsələni diplomatik kanallar vasitəsi ilə həll etməsini və türklərə təzyiq göstərməsini istədi. Marşal özündə boş durmayaraq Əli Ehsan paşanı şəhərdə yaşayan erməniləri qətl etdiyini irəli sürərək təhdit etməyə başladı. Əli Ehsan paşanın bunun yalan olduğunu bildirməsindən sonra 1918-ci ilin noyabrın 7-də Əli Ehsan Paşaya məktub ünvanlayaraq noyabr ayının 15-ə qədər şəhəri boşaltmadığı təqdirdə yaşananların və töküləcək qanların onun məsuliyyətində olduğunu bildirdi. [59] Noyabrın 8-də bütün təzyiqlərdən sonra Əli Ehsan Paşa şəhəri boşaltmağa məcbur qaldı. Eyni gün Mosul vilayətində ingiliz bayrağı yüksəldildi. Beləliklə 15 noyabr tarixində sülh müqaviləsi imzalandıqdan sonra ingilislər Mosul vilayətində rəsmən işğal etmiş oldular. [36]

1.3XX əsr-XXI əsrin əvvəllərinin Kərkük tarixi

Mosul-Kərkük bölgəsi işğal olunduqdan sonra İngilis hökuməti bu bölgənin gələcəyi ilə bağlı hələdə qərar verməmişdi və tərəddüd içində idi. Hökumət içində bəzi rəsmilər Mosulun İngiltərənin mandatı altında olan İraqa birləşdirilməsini digərləri isə bölgənin etnik tərkibini nəzərə alaraq burada bir kürd konfederasiyasının yaradılmasını istəyirdilər. Hətta bölgədə erməni dövlətinin yaradıla biləcəyi şaiələrində dolaşırdı. Bütün bu şaiələr bölgədə yaşayan tayfalar tərəfindən narazılıqla qarşılanmış və onları ingilislərdən soyutmuşdu. Bu hadisələrin gedişatında 22 may 1919-cu ildə

kürd tayfa lideri Şeyx Mahmud qəflətən hücum edərək Süleymaniyəni tutmuş, ingilis zabitləri həbs etdirmiş və bölgəni yenidən Osmanlı imperiyasına birləşdirməyə cəhd göstərmişdir. Lakin 1919-cu ilin iyunun 17-də ingilislər Süleymaniyəni yenidən geri alaraq Şeyx Mahmudu əsir götürdülər. [36] Bu hadisədən sonra bölgədə Kürd konfederasiyası yaradılma ehtimalı zəiflədi və Mosulun İraqın tərkibinə qatılması iddiaları dahada gücləndi.

Mosulda qarışıqlıq yaşandığı bir dövrdə 1920-ci ilin aprelin 23-də Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) Mustafa Kamal Atatürkün başçılığı altında quruldu. Mustafa Kamal həmin ilin mayın 1-də TBMM-də etdiyi çıxışında Mosul vilayətinin Türkiyənin milli sərhədləri daxilində olduğunu və bu bölgə üçün mübarizə aparacaqlarını bildirdi. [49] Lakin 1920-ci ilin avqustunda imzalanan Sevr müqaviləsi Mosulu Osmanlıdan qopardı. Bütün bunlara baxmayaraq türklərin yenədə Mosuldan əl çəkmək niyyəti yox idi. İngilislər Mosulu işğal etsədə bölgədə sabitliyi bərqərar edə bilməmişdi və bölgədə müntəzəm olaraq ingilislərin əleyhinə üsyanlar baş verməkdə idi. Bundan istifadə etmək istəyən Mustafa Kamal, Mosula əsgər göndərilməsi üçün Milli Müdafiə Vəkalətinə əmr verdi. Suriyə və Antep cəbhələrində önəmli vəzifələr tutmuş qubernator Şefik Özdemir bu qüvvələrin başçısı təyin olundu. Özdemir bəy bölgəyə yollandı və bir sıra uğurlar qazandı. Lakin Lozanna konfransının başlaması ilə birlikdə türk tərəfi geri addım atmağa məcbur oldu və Özdemir bəy İrana keçdi sonra isə Türkiyəyə qayıtdı. [36]

Mosul məsələsi 1922-ci il noyabrın 26-da Lozanna konfransında yenidən gündəmə gəldi. [13] Türk siyasətçi İsmət İnönü konfransda etnik, coğrafi, tarixi, siyasi və iqtisadi səbəbləri misal göstərərək Mosul vilayətinin türk torpağı olduğunu və Türkiyəyə birləşdirilməli olduğunu irəli sürdü. [38] Bölgədə yaşayan türklərin daha çox olduğunu buna əlavə olaraq bölgədə yaşayan kürdlər və ərəblərinə Turan mənşəli olduğunu eyni irqdən gəldiyini bildirdi. İngilislər Türk tezisini qəbul etmədi. Bölgədə kürdlərin və ərəblərin daha çox yaşadığını və onların Turan mənşəli yox İran mənşəli olduğunu bildirdilər. [36] Lakin türklərinin plebisit istəyinə ingilislərin mənfi cavab verməsi, bu antitezisinin həqiqəti yansıtmadığını göstərdi. Məsələnin

Lozanna konfransında həll oluna bilmədiyini gören İngilislər manevr edərək məsələni Millətlər cəmiyyətinə yönəltdilər. Bu ağıllıca düşünülmüş diplomatik bir addım idi. Millətlər cəmiyyəti qalib dövlətlər tərəfindən İngiltərənin başçılığı ilə yaradılmış bir qurum idi və bu qurumun İngiltərəni heçə sayaraq türklərin leyhinə qərar çıxarması qeyri mümkün görünürdü.

Mosul məsələsi 20 sentyabr 1924-cü ildə Millətlər Cəmiyyətində (MC) görüşülməyə başlandı. MC tərəfindən 3 nəfərlik komissiya yaradıldı. Komissiya öz raportunu 18 iyul 1925-ci ildə tamamladı. Raporta görə Brüssel xətti coğrafi sərhəd olaraq qəbul edildi. Bu xətt əvvəllər Mosul vilayətini Həkkəridən ayıran sərhədlə təxminən üst-üstə düşürdü. Bundan əlavə komissiya kürdlərə idarəedici və mədəni haqlar verilməsi şərti ilə bölgənin iqtisadi cəhətdən İraqa bağlanmasını, İraqın isə daha 25 il İngilislərin mandatı altında olmasını qərara aldı. Bu şərtlərə riayət olunmadığı təqdirdə isə bölgənin türklərə buraxılması qeyd olundu. Əlavə olaraq bölgənin Türkiyə və İngiltərə arasında bölüşdürülə biləcəyini və İngiltərənin 1924-cü il Haliç konfransında irəli sürdüyü Həkkəridəki iddialarını isə rədd etdi. [51]

İngilislər komissiyanın qərarlarını qəbul etdiklərini açıqladılar lakin türklər bu təklifi rədd etdilər. Ancaq Türkiyə bir müddət keçdikdən sonra sərt mövqeyindən dönməli oldu. İtaliyada faşist rejimin qurulması və genişlənmə siyasəti, Türkiyənin beynəlxalq təklənməsi, ölkədaxili sabitliyin olmaması bunun məntiqi nəticəsi olaraq ölkədə iqtisadi vəziyyətin gərgin olması, son olaraq 1925-ci ildə baş verən Şeyx Səid üsyanı Türkiyəni geriye addım atmağa məcbur etdi. [36]

5 iyun 1926-cı ildə MC-nin verdiyi qərarlar əsas götürülərək Ankarada, Türkiyə, İngiltərə və İraq arasında danışıqlar nəticələndi və müqavilə imzalandı. Bu müqaviləyə görə Türkiyə ilə İraq arasında sərhəd xətti Brüssel xətti olaraq götürüldü. Müqavilənin 14-cü maddəsinə görə İraq hökuməti 25 il ərzində Mosul neftindən əldə etdiyi qazancın 10 faizini Türkiyəyə verməli idi. Beləliklə Türkiyə təqribən 400 il hakim olduğu misakı-milli daxilində hesab etdiyi və bu gündə haqq iddia etdiyi Mosul və dolayısı ilə Kərkük torpaqlarından əl çəkməli oldu. [47]

1926-cı ildə imzalanmış Ankara müqaviləsindən sonra Kərkük 1921-ci ildə yaradılmış İraq krallığına birləşdirildi. 15 oktyabr 1927-ci ildə Kərkükə yaxın ərazilərdə və ondan 15 km aralı Baba Gürgür bölgəsində zəngin neft yataqları aşkarlandı. İraq neft şirkəti 1934-cü ildə Kərkük bölgəsindən neft ixrac etməyə başladı. Bu tarixdən sonra Kərkükdə yenidənqurma işləri başlandı. 1940-50-ci illərdə bölgədə güclü inkişaf və şəhərləşmə prosesi baş verdi.

Neft sənayesi Kərkükdə demoqrafik vəziyyətin dəyişilməsində də başlıca rol oynadı. Bölgənin güclü inkişafı ərəbləri və kürdləri bölgəyə cəlb etdi. Bu tarixlərə qədər şəhər əhalisinin böyük bir qismini türkmənlər təşkil edirdi. Lakin bu tarixdən sonra kürdlər şəhərdə üstünlüyü ələ almağa başladı. Kərkük İraqa birləşdirildikdən sonra burada yaşayan türkmənlərə qarşı etnik təmizləmə və assimiliyasiya məqsədilə bir neçə dəfə qətliaamlar törədilmişdir. Bunların içində ən dəhşətlisi isə İraqda hərbi çevriliş keçirilməsindən və respublika elan olunmasından 1 il sonra, 1959-cu ilin 14-16 iyul tarixlərində törədilmişdir. Kürd lider Molla Mustafa Bərzaninin ölkəyə qayıtması ilə birlikdə kürdlər yenidən bölgədə aktivləşməyə başladılar. Respublikanın elan edilməsinin 1-ci ildönümünü qeyd etmək üçün küçələrə axışan türkmənlərə qarşı 1959-cu ildə kommunist kürd qruplar tərəfindən 3 gün qətliaam törədilmişdir və onlarca silahsız, günahsız insan öldürülmüşdür. [58]

1968-ci ildə ölkədə yenidən hərbi çevriliş baş verdi və BAAS partiyası iqtidara gəldi. General Ahmed Hasan El Bakr dövlət başçısı, Səddam Hüseyn isə onun köməkçisi təyin olundu. BAAS partiyası hakimiyyətə gəldikdən sonra 1963-cü il ildə yenidən hərbi çevrilişə cəhd olundu. Bu hərbi çevrilişin qarşısı alınsada ölkədə sabitlik yaratmaq mümkün olmadı. Bu tarixdən sonra kürd qruplarla İraq hökuməti arasında qarşı durmalar başlandı və 1970-ci ilə qədər davam etdi. [63]

1970-ci ilin mart ayının 11-də iqtidarda olan BAAS partiyası ilə Kürd Demokratik Partiyası (KDP) arasında müqavilə imzalandı. Bu müqaviləyə görə kürdlərə İraqın şimalında muxtariyyət verilməli idi. İraq hökuməti kürdlərə ana dilində təhsil və torpaq reformlarında dəyişiklik kimi üstünlüklər verən bir sıra addımlar atdı. [50] Lakin muxtariyyətin hansı bölgələri əhatə edəcəyi ilə bağlı razılıq

əldə oluna bilmədi. Kürdlər yaradılacaq muxtar respublikanın neft ehtiyatları ilə zəngin olan Kərkük, Xanaqin və Sincarıda əhatə etməsini istəyirdilər ancaq İraq hökuməti bununla razılaşmaq niyyətində deyildi.

1974-cü ilin mart ayında BAAS partiyası kürd muxtariyyəti ilə bağlı yeni bir qanun qəbul etdi. Bu qanuna görə neftlə zəngin olan Kərkük, Xanaqin və Sincar bölgələri yaradılacaq muxtar respublikanın tərkibinə daxil edilmirdi. Bu qanundan sonra bölgəyə ərəblərin köçürülməsi başlandı və Ərəbləşdirmə siyasəti yürüdüldü. Bu siyasət kürdlərlə İraq hökumətini yenidən qarşı-qarşıya gətirdi. Bu münaqişədə İran dövlətində kürdlərə dəstək olurdu. Lakin İran, sərhəd məsələlərində İraqdan bəzi güzəştlər aldıqdan sonra kürdlərə olan dəstəyini geri çəkdi. İranın dəstəyini geri çəkməsindən sonra 1975-ci ildə Mustafa Bərzani müharibənin bitdiyini açıqladı. [5]

Bu tarixdən sonra gələcəkdə yenə eyni problemlə qarşılaşmaq istəməyən BAAS rejimi ərəbləşdirmə prosesini biraz daha gücləndirdi və bölgədə qətlialmlar törətdi. Bunların ən dəhşətlisi isə 1988-ci ildə Hələbçədə Səddam Hüseyn tərəfindən törədilmişdir. Enfal adı verilən bu hücum nəticəsində 3000 kənd məhv olmuş, 180000 insan həyatını itirmiş, 1.5 milyon insan məcburi şəkildə köç etməyə məcbur olunmuşdur. [19]

Körfəz muharibəsindən sonra ölkədə Səddam idarəçiliyinə qarşı etirazlar baş vermişdir. Səddam güc tətbiq edərək bu etirazları yatırtmağı bacarmışdır. İlk öncə 1991-ci ilin martında Bəsrə körfəzi ətrafında başlayan etirazlar qısa zaman ərzində Bağdada qədər irəliləmişdir. Bir neçə gün sonra İraqın şimalında Kərküküdə əhatə edən kürdlər tərəfindən böyük bir üsyan qaldırılmışdır. Lakin bu üsyanların yatırılma ərəfəsində başqa bir böhran baş vermiş, yüzminlərlə kürd Türkiyə və İran sərhədlərinə sığınmışdır.

1991-ci ilin aprel ayında ABŞ 36-cı paralelin şimalında, yəni kürd bölgəsində havada və quruda İraq hərbi qüvvələrinin fəaliyyətini qadağan etmişdir. Eyni qadağa şüələri qorumaq məqsədi ilə 32-ci paralelin cənubunda şamil edilmişdir. [63] 36-cı paralelin şimalı üçün nəzərdə tutulan fəaliyyət qadağasına nəzarət etmək üçün “Çəkiç Güc” adlanan bir quruluş formalaşdırılmışdır. ABŞ-ın İraqı işğal etməsinə qədər

Türkiyədə mövcud olan bu quruluş kürdlərin təhlükəsizliyini təmin etmək və təşkilatlanması üçün şərait yaratmışdır. Ancaq Kərkükün bu təhlükəsizlik bölgələrinə daxil edilməməsi Kərkük xalqı üçün ağır nəticələrə səbəb olmuşdur.

BMT-nin 1991-ci ilin avqust ayında İraqa qoyduğu ticarət embarqosu Körfəz muharibəsindən sonra belə tətbiq olunmağa davam etmişdir. Ancaq 1995-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasının (TŞ) 986 sayılı qərarı ilə İraqın qidalanma və tibbi ehtiyaclarını qarşılamaı üçün neft ixrac edilməsinə icazə verilmiş və embarqo qisən yumuşaldılmışdır. [63]

BMT TŞ-nin 1991-ci ilin aprelin 3-də keçirtədiyi 2981-ci iclasında qəbul etədiyi 687 saylı atəşkəs şərtlərini nizamlayan qərar, vuruş məsafəsi 150 km-i keçən balistik raketlərdə daxil olmaqla kütləvi qırğın silahlarının nəzarətdə saxlanılması və məhv edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. [55]

Nəzarət funksiyası BMT xüsusi komissiyası (UNSCOM) və Beynəlxalq Atom Enerjisi Agentliyi (IAEA) tərəfindən yerinə yetirilmişdir. İraqın bu beynəlxalq silah nəzarəti təşkilatları ilə münasibətləri problemli olmuşdur. Bu problemlər 1998-ci ilin dekabrında UNSCOM-un İraqdan geri çəkilməsi ilə başlamış və 2002-ci ildə İraq dövlətinin bu nəzarət təşkilatlarının ölkəyə girişni rədd etməsinə qədər davam etmişdir. [63] [55] Bu proseslər ABŞ və müttəfiq güclərin İraqa təzyiq göstərməsinə səbəb olmuşdur. Bu hadisə İraq üçün dönüm nöqtəsi olmuşdur ABŞ-da baş verən 11 sentyabr hadisələri, İraqın şər ölkəsi adlandırılması, və nüvəni zənginləşdirməsi iddiaları İraqın işğalına gətirib çıxarmışdır. 17 mart 2003-cü ildə Səddam Hüseyn və oğullarına ölkəni tərk etməsi üçün 48 saat möhlət verilmiş, 20 mart 2003-cü il tarixində isə ABŞ və İngiltərənin başçılıq etdiyi koalisiya qüvvələri, Səddam Hüseynin terrora verdiyi dəstəyə əngəl olmaq, İraqı kütləvi qırğın silahlarından təmizləmək və İraqa demokratiya gətirmək adı altında bu ölkəyə müdaxilə etmişdir.[63] Koalisiya qüvvələri həmin ilin aprelin 9-da Bağdada girərək Səddam rejimini devirmişdir. Aprelin 15-də ölkə bütövlükdə koalisiya qüvvələrinin nəzarəti altına düşmüş, may ayının 1-də ABŞ prezidenti muharibənin rəsmən bitdiyini ictimaiyyətə bəyan etmişdir. [60] Lakin bu Corc Buşun bəhs etdiyi kimi rahat bir

prosedura deyildi. Muharibə nəinki bitmiş bəlkədə hələ yeni başlamışdı. Muharibənin bitməsindən 6 ay sonra ölən ABŞ əsgərlərinin sayı muharibədə ölənlərdən daha çox idi. İqtisadiyyatın, infrastrukturun, sosial həyatın tamamilə çökməsi ölkədə anarxiyanın güclənməsinə və vətəndaş muharibəsinə səbəb olmuşdur. Nə 2004-cü ilin dekabrında Səddamın Tikritdə ələ keçirilməsi, nədəki 2006-cı ildə asılaraq edam olunması bu daxili qarşıdurmaların dayanmasına səbəb ola bilməmişdir. Ölkənin idarəçiliyini ələ keçirtmək üçün şiə, sünni və kürdlər arasında mubarizə başlamışdır.

2003-cü ilin iyul ayının 13-də koalisiya qüvvələri tərəfindən 25 nəfərlik “Müvəqqəti İdarəçilik Şurası” yaradılmışdır. Bu şurada təmsil olunan 25 nəfərin 13-ü şiə, 5-i sünni-ərəb, 5-i kürd, 1-i türkmən 1-i isə assuri xristian idi. Şuraya 2004-cü il büdcəsinin hazırlanması, müvəqqəti kabinetin və diplomatların təyin olunması, yeni bir konstitusiya layihəsinin hazırlanması kimi səlahiyyətlər verilmişdi. Lakin bu şura özbaşına hərəkət edə bilməzdi çünki şura “Müvəqqəti Koalisiya Komissiyasına” tabe idi. Bu səbəbdən verdiyi qərarlar və təklifləri əvvəlcədən bu komissiyaya bildirməli və onunla məsləhətləşməli idi. [63]

15 noyabr 2003-cü ildə Müvəqqəti Koalisiya Komissiyasının sədri Paul Bremer və sonradan ölkə başçısı olan Müvəqqəti İdarəçilik Şurasının sədri Cəlal Təlabani idarəçiliyin müəyyən müddətdən sonra İraqa verilməsini nəzərdə tutan “Suverenlik Dövrü” müqaviləsini imzalamışdılar. Bu müqaviləyə görə 30 İyun 2004-cü ilə qədər iqtidar İraqlılara verilməli idi. Lakin nəzərdə tutulandan 2 gün əvvəl yeni 28 İyun 2004-cü ildə ölkənin idarəsi Müvəqqəti İdarəçilik Şurasına verildi. [8]

2005-ə şura hakimiyyəti ilə daxil olan İraqda 2005-ci ilin yanvarın 30-da seçki baş tutmuş və müvəqqəti parlament qurulmuşdur. Bu seçkidə 275 deputat seçilmişdir və bu seçki uzun müddətdən sonra İraqda keçirilən ilk demokratik seçki hesab olunmuşdur. Seçkilərdə 48 faiz səs çoxluğu ilə Birləşmiş İraq İttifaqı qalib olmuş və partiya lideri İbrahim Əl Cəfəri baş nazir vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Bu müvəqqəti parlament aprelin 6-da Cəlal Təlabanini dövlət başçısı vəzifəsinə gətirmişdir. [63] [43] 15 oktyabr 2005-ci ildə keçirilən konstitusiya referendumu ilə İraqda yeni konstitusiya qəbul olunmuşdur. 144 maddədən ibarət olan yeni konstitusiya 66% səs

çoxluğu ilə qəbul olunmuşdur. Lakin bu konstitusiya sünnilər və türkmənlər tərəfindən etirazlara səbəb olmuşdur. [63]

Yeni konstitusiyada İraq Respublikası “ tək, federal, müstəqil və tam suverən” bir dövlət, idarəçilik forması isə “ respublikaçı, parlamentar və demokratik olaraq göstərilmişdir. Dövlətin rəsmi dini İslam, dili isə ərəb və kürd olaraq bildirilmişdir. Bu qərar türkmənlər başda olmaqla digər bütün ünsürləri azlığa çevirmişdir və bu səbəbdən etnik problemlərə səbəb olmuşdur.

2005-ci ilin dekabrın 15-də konstitusiya referendumuna görə yenidən parlament seçkiləri keçirilmiş, 41 % səs çoxluğu ilə Birləşmiş İraq İttifaqı yenidən ən çox səs toplayan partiya olmuşdur. [86]

2006-cı ilin aprel ayının 22-də, Cəlal Təlabani yenidən dövlət başçısı seçildi. Şiə İttifaqının sədri Nuri Əl Malikini Baş Nazir təyin etdi və hökuməti qurmağı tapşırırdı. [9]

Bütün bu hadisələr bütünlükdə İraqa olduğu kimi Kərkükədə təsir göstərmişdir. Xüsusilə İraq konstitusiyasının 140-cı maddəsi Kərkükün problemlı statusu ilə bağlı idi. Belə ki Kərkük bir bölgəyə bağlı olmayan vilayət hesab olunurdu və statusu məsələsi 3 mərhələdə həll olunmalı idi. [79]

İlk mərhələ normallaşma adlanırdı və Səddam dövründə bölgənin etnik quruluşunun dəyişdirildiyi, bölgə əhalisinin zorla köçə məcbur edildiyi bildirilərək məcburi köçkünlərin öz doğma yurdlarına geri dönmələri gərəkdiyi nəzərdə tutulurdu.

İkinci mərhələ sayım adlanırdı və normallaşma baş verdikdən sonra əhalinin sayım prosesi həyata keçirilməli idi.

Son mərhələdə isə 2007-ci ildə keçiriləcək referendumla Kərkükün statusu üzə çıxmalı idi. Lakin 2007-ci ildə keçirilməsi nəzərdə tutulan referendum keçirilə bilmədi. Bunun səbəbi türkmənlərin və ərəblərin buna etiraz etməsi oldu. Normallaşmanın normal həyata keçirilmədiyini bildirən qruplar bölgəyə süni şəkildə kürdlərin köçürülməsi ilə şəhərin etnik tərkibinin deformasiyaya uğradığını iddia edirdilər. Beləliklə 2007-ci ilin noyabrında keçirilməsi planlaşdırılan referendum,

2008-ci ilin may ayına qədər təxirə salınmışdır. Buna səbəb kimi isə texniki problemlər göstərilmişdir. Lakin vəziyyətin belə olmadığı açıq aşkar görülürdü və referendumun keçirilə bilməməsinin əsas səbəbləri kimi yerli əhalinin, region dövlətlərinin xüsusilə Türkiyənin təzyiqləri görülürdü. 2008-ci ilin İyununda İraq parlamentinin sədr muavini Arif Tayfurun Türkiyənin İraqın daxili işlərinə qarışması ilə bağlı verdiyi bəyanat və referendumun keçirilməsi nəzərdə tutulan 2007-ci ilin sonunda Türkiyə Şimali İraqda PKK-ya qarşı əməliyyat tədbirləri həyata keçirtməsi bu mövzuda çox önəmlidir.

12 iyun 2014-cü ildə İŞİD-in Kərkükə hücum etməsindən sonra İraq hərbi qüvvələri geri çəkildi. Yenidən fəallaşan və bu fürsəti qaçıрмаq istəməyən kürdlər Kərkük şəhərinin nəzarətini ələ keçirdilər. [82]

2017-ci ilin mart ayında Kərkükdə bir bayraq böhranı yaşanmışdır. Kərkük rəsmi idarələrində kürd bayraqlarının asılması, həm yerli əhali həm dəki qonşu dövlətlərin xüsusilə Türkiyənin sərt reaksiyasına səbəb olmuşdur. [42]

2017-ci ilin sentyabrında kürdlər Kərkükdə referendum keçirtmiş lakin bu referendum kürdlərə baha başa gəlmişdir. Bütün xəbərdarlıqlara baxmayaraq referendumun keçirilməsi, kürdlərə qarşı addımlar atılmasının labüdlüyünü ortaya qoymuşdur. [77]

16 oktyabr 2017-ci ildə İraq milli ordusu 2014-cü ildən bəri kürd peşmərgələrin nəzarətində olan Kərkükü geri almışdılar. [74]

II Fəsil. Kərkükün geosiyasi vəziyyəti və önəmi

2.1 Kərkükün geosiyasi vəziyyəti və etnik tərkibi

Muasir dövrdə Kərküklə bağlı sual doğuran əsas məsələlər Kərkükün harada yerləşməsi və Kərkükün kimə məxsus olmasıdır.

Kərkük geosiyasi cəhətdən həm çox stratejik, həm də çox qarışıq bir mövqeyə malikdir. Mədəniyyətin beşiyi sayılan tarixdə Məssopotomiya adlanan ərazidə yerləşən Kərkük, bu gün isə bir çox dövlətlərin maraqlarının olduğu, zəngin yeraltı və mədəni qaynaqlara sahib olan, tranzit xarakter daşıyan və bir çox münaqişələrin obyektinə çevrilən Orta Şərqdə yerləşir.

İllər keçdikcə Məssopotomiyanın əhəmiyyəti nəinki azalmış, əksinə, zəngin neft və təbii qaz ehtiyatlarının aşkara çıxması ilə birlikdə bölgənin önəmi dahada artmışdır. İraqın şimalında yerləşən Kərkük, paytaxt Bağdaddan 250 km aralıda yerləşmişdir. Şimali-şərqdən Zaqros dağları, cənubdan Zap, Diyala çayları və Hemrin dağları, qərbdən isə Dəclə çayı ilə əhatələnmişdir. Ərazi əsasən yaylalarda yerləşmişdir. Böyük bir hissəsinin təbii sərhədlərlə çevrili olması bölgənin ələ keçirilməsini çətinləşdirir. Ərazisi 9679 km², əhalisi isə 2017-ci ilin statistikasına görə 1,259,561 nəfərdir. Vilayət 35⁰ şimal enliyi, 44⁰ şərq uzunluğunda yerləşmişdir. İqlimi yayı quraq və isti, qışı mülayim keçən yarımsəhra və quruçöl (step) iqlimidir. Əhalinin əsas məşğuliyyəti kənd təsərrüfatıdır. Əkinçilik və maldarlıq bölgə əhalisi üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Kərkük həm də Orta Şərqin ən böyük dövlətlərindən olan İrana 1234 km, Türkiyəyə 1201 km, Suriyaya isə sadəcə 678 km məsafədə yerləşir. Kərkükün Orta Şərqin ən önəmli dövlətləri ilə yaxın məsafədə yerləşməsi müxtəlif dövlətlərin onun ərazisini özünün təhlükəsizlik zolağı, dəhlizi adlandıraraq bu bölgəyə müdaxilələrinə səbəb olur. [76]

Amerika qitəsinin və Hindistana gedən alternativ yolların kəşf olunmasından əvvəl “İpək yolu” vasitəsi ilə qərbə gedən xammal qaynaqlarının üzərində yerləşən Orta Şərq bu xammaddənin nəzarətini ələ keçirtmək istəyən güclərin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Bölgənin zəngin neft və qaz rezervlərinə malik olması, dünya ticarət yollarının kəsişmə nöqtəsində olması, mədəniyyət və dinlərin meydana çıxdığı

yer olması baxımından tarixboyu böyük dövlətlərin maraq dairəsində olmuşdur. Bölgənin bu xüsusiyyətləri ilk öncə öz coğrafi ərazilərinə, daha sonra ona yaxın ərazidə yerləşmiş ölkələrə və nəhayət bütün dünyaya iqtisadi, siyasi, mədəni və təhlükəsizlik baxımından təsir göstərmişdir. Orta şərqin ən kritik və həssas bölgəsi sayılan İraq coğrafiyasıda bu mövzuda özünə məxsus yer tutur.

Osmanlı imperiyasının süqut etməsi ilə birlikdə problemi bölgəyə çevrilən Orta Şərq muasir dövrdə bu statusunu qorumaqdadır. Kərkük və Mosul kimi zəngin enerji ehtiyatlarına malik olan bölgələrin bu coğrafiyada yerləşməsi bu problemlərin qabarıq şəkildə özünü biruzə verməsinə və həll oluna bilməməsinə şərait yaradan əsas amillərdən biridir.

Kərkük bölgəsi yerləşdiyi ərazinin Avropa ilə Asiya arasında keçid mövqeyi daşması, hələ qədim tarixlərdən dünyanın ən önəmli mədəniyyətlərinin formalaşdığı bir region olması, zəngin neft və təbii qaz rezervlərinə sahib olması səbəbi ilə hər zaman maraq dairəsi və cazibə mərkəzində olmuşdur. Bölgənin coğrafi quruluşu Anadolunun davamı hesab olunur.

Kərküklə bağlı ən önəmli və mübahisəli məsələlərdən biridə bölgənin kimə məxsus olması məsələsidir. Burada müxtəlif dövlətlərin və etnik qrupların hüquqi, tarixi, etnik və digər arqumentləri toqquşur və regionu separatizm, etnik, dini, ideoloji çatışma mərkəzlərindən birinə çevirir. Məhz buna görə Kərkükdə yüzillər ərzində kimlərin yaşadığını və onun etnik tərkibinin necə olduğunu araşdırmaq zəruridir.

Kərkükün etnik tərkibi çox mürəkkəb xarakter daşıyır. Kərkükün etnik tərkibi yüzillər ərzində bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. Bu dəyişimi 3 mərhələyə bölmək olar.

İlk olaraq bölgənin XI əsrin ortalarından sonra Səlcuqların hakimiyyəti altına düşməsindən və xüsusilə XVI əsrdə Osmanlı imperiyasının Kərkükü ələ keçirtməsindən sonra bölgədə türk kimliyi getdikcə artmışdır. Osmanlı mənbələrinə görə, XVI əsrdə Kərkük bölgəsinin əhalisi 7320 nəfərdən ibarət idi ki, bununda 90 %-ni türklər təşkil edirdi. Bu üstünlük birinci dünya muharibəsinin sonuna qədər davam etmişdir. [48]

1548-ci ildə Bağdad əyalətinə tabe olan Kərkük, Kərkük Mərkəz və Dakuk olmaqla iki nahiyədən ibarət idi. Kərkük bölgəsində ilk dəfə rəsmi əhali sayımı Sultan Suleymanın dövründə aparılmış və Kərkük əhalisinin 90-nin türklərdən ibarət olduğu ortaya çıxmışdır. Bu dövrdə Kərkükdə vergi mükəlləfiyyətli 185 ev və 25 obyekt mövcud idi. Sultan Suleyman dövrünə aid 111 nömrəli Kərkük sancağı ətraflı qeyd dəftərinə görə Kərkükün etnik quruluşu aşağıdakı kimi göstərilmişdir. [68] [64]

Milliyəti/Dini	Sayı	Faizi
Türklər	6558	90
Yəhudi	150	2
Xristian	180	2,2
Kürdlər	54	0,7
Ərəblər	33	0,4
Digər Müsəlmanlar	121	1,6
Kimliyi bildirilməyən	204	2,8
Ailə böyüklərinin adı	20	0,3
Cəmi	7320	100

Kərkükdə çox az bir miqdarda Musəvi və Kəldani əksəriyyət müsəlman və türk olmuş şəhərdə ən çox türk dilində ünsiyyət qurulmuşdur. Bununla birlikdə kiçik miqdarda kürd və ərəbdə mövcud olmuşdur. Ərəb vilayətlərində əhali sayımları Osmanlı dövləti üçün həmişə problem yaşatmışdır. Osmanlı dövlətində aparılan əhali sayımlarında Osmanlı vətəndaşları dini mənsubiyyət əsasında müsəlmən, qeyri müsəlman və digər dini azlıqlar kimi qeyd olunmuşdur. Qeyd dəftərlərində etnik kimlik bildirilsədə, əhali sayımlarında etnik kimlik bildirilməmişdir. 1881-ci ildə aparılan və 1883-cü ildə nəticələri ortaya çıxan əhali sayımında Kərkük və Mosul vilayətinə tabe olan qəzalarda Müsəlman və Qeyri Müsəlmanların sayları təsbit

edilmişdir. Bu əhali sayının nəticələrinə görə Kərkük sancağının demoqrafik quruluşu aşağıdakı kimidir. [48] [68] [64]

	Müsəlman	Rum	Yəhudi	Katolik	Cəmi
Kərkük	22008	2	243	441	22694
Səlahiyə	9559			157	9716
Ərbil	10677		340	620	11637
Raniyə	5389		45		5434
Köysancak	8680		205	134	9019
Rəvandiz	11147			359	11506
Cəmi	67460	2	833	1711	70006

Kərkük sancağının demoqrafik quruluşu digər illərdə aşağıdakı kimi dəyişilmişdir. [48] [68]

	1895 əhali sayımı	1906-1907 əhali sayımı	1914 nüfus sayımı
Müsəlman	73909	67458	89160
Yəhudi	1854	1758	3231
Katolik Erməni	1117	788	
Katolik Kəldani			2178
Katolik Süryani			19
Rum		2	
Cəmi	76880	70006	94588

I dünya müharibəsindən sonra Türkiyə Kərkükü hər vasitə ilə öz tərkibinə birləşdirmək istəmiş lakin buna nail ola bilməmişdir. İngilislərin işğalı altında olan Mosul vilayəti və onun tərkibində olan Kərkük mübahisəli ərazi olmuşdur. Türkiyə bölgəni misakı milli, yəni ki milli sərhədlər içərisində göstərmişdir. Mübahisəli ərazi

olan Mosul, Lozanna konfransında və millətlər cəmiyyətində müzakirəyə çıxarılmış lakin nəticə alınmışdır.

Mosul vilayətinə aid 1330 nömrəli 1914-cü il tarixli Səlnamədən istifadə edilərək Türkiyə Böyük Millət Məclisi (TBMM) tərəfindən hazırlanan raporta görə Mosul vilayəti Kərkük sancağının demoqrafik quruluşu aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir. [48] [68]

	Ümumi əhali	Türk	Ərəb	Kürd
Kərkük qəzası	37000	30000	2000	5000
Ərbil qəzası	39000	23000	1000	15000
Rəvandiz qəzası	31000	2000		29000
Raniyə qəzası	20000	1000		19000
Səlahiyə qəzası	36000	19000	5000	12000
Köysancak qəzası	21000	4000		17000
Kərkük sancağı	184000	79000	8000	97000

Lozanna sülh konfransında ingilis təmsilçi heyyyətinin verdiyi raporta görə isə Kərkük sancağının nüfusu ; 45000 Kürd, 35000 Türk, 10000 Ərəb, 600 Xristian və 1400 Yəhudi olmaqla toplam 92000 nəfərdir. Lakin türklər Lozanna müzakirələrində İngilizlər tərəfindən önə sürülən əhali sənədlərinin 1919-cı ilə yox, 1910-cu ilə aid olduğunu və o rəqəmlərin olduğu ingilis raportunun həqiqəti əks etdirmədiyini bildirmişlər. [48] [64]

İraqda etnik tərkiblə bağlı 1920-ci ildə bir daha əhali sayımı aparılmışdır. Bu sayımda İraqın ümumi əhalisin sayı 2.849.300 olduğu bu əhalinin 315000-ni türkmənlərin təşkil etdiyi və türkmənlərin İraqın ümumi əhalisinin 12%-ni təşkil etdiyi ortaya çıxmışdır. Yenə eyni ildə aparılan sayıma görə Kərkükün əhalisinin sayının 92000 olduğu və bunun 50000-ni (50%-dən çoxu) türkmənlərin təşkil etdiyi görülmüşdür. [31]

I fəsildədə üzərindən keçdiyimiz kimi Lozanna konfransında Türkiyə rəsmisi İsmət İnönü siyasi, iqtisadi, mədəni, etnik və tarixi faktorları misal gətirərək bölgənin Türkiyəyə birləşdirilməli olduğunu müdafiə etmişdir. Əlavə olaraq Mosul vilayətinin atəşkəs imzalanmasından sonra işğal olunmasının heç bir məntiqə sığmadığını bildirmiş, lakin İngilislər bununla razılaşmamışdır. İngilislərin bölgədə ediləcək xalq səsverməsinə qəbul etməməsi ilə birlikdə 30 sentyabr 1924-cü ildə Mosul məsələsini incələmək məqsədi ilə bitərəf ölkələr arasından seçiləcək 3 nəfərlik bir komissiya qurulmasına qərar verilmişdir. İngiltərənin Mosulda xalq səsverməsinə getməməsinin səbəbini iki aspektdən dəyərləndirmək mümkündür.

Birincisi İngiltərənin o tarixdə İraqda yerləşdirdiyi işğal qüvvələrinin Özdəmir bəyin tabeçiliyində olan türk qüvvələrindən əlavə kürd və ərəb tayfaları ilə də münaqişə halında olması və kürd tayfalarının Türkiyəyə qatılmaq istəməsi.

İkinci səbəb isə keçiriləcək xalq səsverməsi nəticəsində türklərin Mosul vilayətində çoxluq təşkil etdiyinin üzə çıxmasıdır.

Komissiya apardığı araşdırmalara əsasən Mosul, Ərbil, Süleymaniyə və Kərkük kimi vacib mərkəzlərdə xalqın Türkiyəyə birləşməyə meyilli olduqları ortaya çıxmışdır. Ancaq komissiya bu vəziyyəti olduğu kimi əks etdirməmişdir. Bununla bərabər komissiya Millətlər Cəmiyyətinə (MC) verdiyi raporda Kərkük əhalisinin, İraq dövlətinə daxil olması və İraq taxtına Əmir Faysalın gətirilməsinə mənfi münasibət bildirdikləri göstərilmişdir. Komissiya etnik məsələləri müzakirə edərkən onlara təqdim olunan 3 fərqli statistik göstərici olduğuna görə qərarlı qalmış (Lozannada verilən türk sənədləri, ingilislərin 1921-ci ildə təqdim etdikləri təxminlər və İraq hökumətinin 1922-1924-cü illər arasında həyata keçirdiyi son əhali sayımı) və İraq sənədlərinə özləri nəzər yetirmək istəmişlər. Lakin onlara lazımı köməklik göstərilməmişdir. [65]

Nəticədə komissiya gerçəyə ən yaxın deyərək ingilislərin verdiyi statistikaları qeydə almışdır. Ancaq komissiya MC-yə verdiyi raporda Kərkükdəki türk əhalisinin sayı bildirilməməklə birlikdə şəhər əhalisinin böyük bir qisminin türk olduğu, aralarında türkcə danışdıqlarını, hətta Kərkükdəki xristianlarında aralarında

türkcə danışdığı ifadə edilmişdir. Əlavə olaraq şəhərdə həftədə 2 dəfə dövlətin nəzarəti altında bir qəzetin türk dilində çap olunduğu bildirilmişdir. [65]

İkinci mərhələ bölgənin ərəbləşdirmə siyasəti ilə xarakterizə olunur.

1926-cı ildə millətlər cəmiyyətinin qərarı ilə Mosul vilayəti Türkiyənin tərkibindən ayrılaraq İngilislərin mandatı altında olan İraq Krallığının tərkibinə qatılmışdır. 1927-ci ildə Kərkükdə neft ehtiyatlarının aşkar olunması ilə birlikdə bölgənin taleyi tamamilə dəyişilmişdir.

1932-ci ildə İraqın Millətlər cəmiyyətinə qatılmasından sonra bölgədə, türkmənlərə qarşı bir neçə dəfə kütləvi qırğınlar, soyqırım törədilmiş və bölgənin etnik tərkibinin dəyişdirilməsi üçün addımlar atılmışdır. Hələ 1924-cü ildə türkmənlər Kərkükdə hücumlara məruz qalmış və öldürülmüşdür. 1946-cı ildə Kərkükdə “Gavurbağı qətləmi” törədilmiş və türkmənlər böyük itkilər vermişdir.[67]

1958-ci ildə ikinci dəfə hərbi çevriliş baş verdikdən sonra bu qırğınlar və dahada intensivləşdirilmişdir. 14 İyul 1959-cü ildə tarixə Kərkük qətləmi olaraq düşmüş bir soyqırım keçirilmiş, bu soyqırım 3 gün davam etmiş və yüzlərlə türkmən öldürülmüşdür. Bu qətləmlərin əsl səbəbi türkmənləri məcburi şəkildə köç etdirmək və bölgənin etnik vəziyyətini dəyişdirmək idi. [4]

Amma bütün bunlara baxmayaraq Türkmənlər Baas partiyasının hakimiyyətə gəlməsinə qədər hələdə bölgədə ən böyük etnik qüvvə olaraq qalırdı. MC şurası tərəfindən qurulan komitənin 28 yanvar 1932-ci ildə hazırladığı və 30 may 1932-ci ildə İraq krallığının Baş naziri olan Nuri Səid tərəfindən yayımlanan deklorasiyanın doqquzuncu maddəsinə görə Kərkük şəhərinin əhalisinin böyük bir qisminin türkmən olduğu, ərəb və kürd dilləri ilə bərabər türkmən dilində rəsmi dil olması qərarı qəbul olunmuşdur. [65]

20-ci əsrin başlanğıcından 1957-ci ilə qədər Kərkükün əhalisi neft istehsalına bağlı olan iqtisadi inkişafa görə 25000 nəfərdən 120000 nəfərə qədər yüksəlmişdir. 1957-ci ildə baş verən əhali sayımına görə türkmənlər əhalinin 37,6 %-ni (45000 nəfər), kürdlər 33,3 %-ni (40000 nəfər), ərəblər isə 22,5 %-ni (27000 nəfər) təşkil edirdi. [39]

Kərkükün Türkiyədən qoparılaraq Osmanlıya birləşməsi ilə birlikdə bölgəyə böyük bir kürd axını olmuşdur və bu axın 1963-cü ildə baş verən hərbi çevriliş cəhdinə qədər davam etmişdir.

1968-ci ildə BAAS partiyasının hakimiyyətə gəlməsində sonra isə bölgədə “ərəbləşdirmə” siyasəti yürüdülmüşdür. BAAS rejimi 1972-ci ildə şəhərin adını dəyişdirərək Əl-Təmmim adlandırmışdır. [53]

1970-ci ildə Kürd Demokratik Partiyasına rəhbərlik edən Molla Mustafa Bərzani ilə İraqda hakimiyyətdə olan BAAS partiyası arasında kürdlərə muxtariyyət verilməsi ilə bağlı müzakirələr başladı və 1970-ci ilin martın 11-də kürdlərə muxtariyyət və bir sıra imtiyazlar verilməsi ilə bağlı razılıq əldə olundu. Bu razılaşmaya əsasən İraqın şimalında 3 vilayəti əhatə edən 37000 m² –lik bir ərazi, Ərbildə qurulacaq parlament tərəfindən idarə olunmalı idi. Bundan əlavə İraq parlamentində beş nazir və Baş nazirin muavini kürd olmalı idi. Kürd dili isə bölgədə ərəb dilindən sonra ikinci əsas dil olmalı idi. Bərzani Kərkükündə bu bölgəyə daxil olmasını təkid etmiş lakin BAAS rejimi Kərkükün enerji ehtiyatları ilə zəngin oması səbəbində kürdlərin bu istəyini rədd etmişdir. [50] Kərkük uğrunda gedən mübarizə kürdlərin muxtariyyətini təhlükə altına salmışdır. Bərzaninin 1973-cü ildə ABŞ-ın məşhur qəzeti olan “Washington Post”- a verdiyi müsahibədə Kərkük neftinin kürdlərə aid olduğunu iddia etmiş və Kərkükdən imtina etməyəcəklərini açıqlamışdır. Bu hadisə BAAS rejiminin qəzəbinə səbəb olmuşdur. [70]

1974-cü ildə Səddam Hüseyn Bərzaniyə yeni bir muxtariyyət qanun layihəsi göndərmiş və bu qanun layihəsini qəbul və ya rədd etməsi üçün 2 həftə vaxt vermişdir. I fəsildə də bəhs edildiyi kimi bu yeni qanun layihəsi 1970-ci ildəkindən fərqli idi və bu yeni layihə kürd muxtariyyətini məhdudlaşdırırdı. Bu səbəbdən Bərzaninin bu layihəni qəbul edəcəyi real görünmürdü və elə də oldu. Bərzaninin bu layihəni rədd etməsi İraq hökumətinin bölgəyə müdaxiləsinə səbəb oldu. Bölgədə qarşıdurmalar başladı. İranla ABŞ-ın dəstəyinə arxalanan kürdlər İraq hökumətinə qarşı ayağa qalxdı. Səddam Hüseyn bu üsyanlara sərt qarşılıq verdi. İğtişaslarda minlərlə kürd öldürüldü.

1975-ci ildə İranla-İraq arasında Əl-Cəzair müqaviləsinin imzalanması ilə birlikdə İran tərəfi kürdlərə verdiyi dəstəyi geri çəkməsi qarşılığında İraqdan bir sıra imtiyazlar qazandı. İranın dəstəyini geri çəkməsi və BAAS rejiminin qırığınları vasitəsi ilə üsyanlar yatırıldı. [84]

1979-cu ildə Səddam Hüseynin dövlət başçısı olmasından sonra İranla İraq arasında müharibə başladı. Kürdlər həm itirdikləri muxtariyyəti geri almaq, həm Səddamdan qisas almaq həm də yaranmış fərsətləri dəyərləndirmək üçün yenidən fəallaşmağa başladılar. Kürdlər müharibədə İranla birgə hərəkət edərək qüvvələr balansını tarazlamağı və Səddamı devirə biləcəklərini ümid edirdilər. Əvvəllər olduğu kimi kürdlərdən istifadə edərək İraqı zəiflətmək İran tərəfinin maraqları ilə üst-üstə düşürdü. Bu səbəbdən 1980-ci illərdə yenidən fəallaşan kürdlərə dəstək olmağa başladılar. Kürdlərin müharibə ərəfəsində İranla ittifaq quraraq ona qarşı mübarizəyə qalxması Səddam Hüseyni dahada qəzəbləndirdi və kürdlərə qarşı qırğınlara başladı. 1988-ci ildə Hələbçədə kürdlərə qarşı xlor qazı ilə törədilmiş kütləvi qırğın bunlardan ən dəhşətlisi idi. [19] Bu hadisələrdən sonra bölgədə kürdlərin çoxluğunun nə qədər təhlükəli olduğunu dahada yaxşı başa düşən İraq hökuməti ərəbləşdirmə siyasətini dahada gücləndirdi. Gələcəkdə yenə də belə bir hal ilə qarşılaşmaq istəməyən Səddam xüsusilə müharibə ərəfəsində kürdlərə qarşı amansızlıqlar törətmiş və ərəbləşdirmə siyasətini sürətləndirmişdir.

Körfəz müharibəsindən sonra ABŞ-ın dəstəyinə arxalanan kürdlər bir daha ayağa qalxdılar. Ərəbləşdirmə siyasəti xüsusilə Kərkükdə körfəz müharibəsindən sonrada davam etdi. Buna səbəb isə 36-cı paralel və yuxarısı ABŞ hərbi hava qüvvələri tərəfindən qorunması idi. Lakin Kərkük bura aid edilmirdi. 1991-ci ildən 2003-cü ilə qədər 120000 kürd və türkmən bölgədən zorla çıxarılmış və təqiblərə məruz qalmışdır. [65]

Üçüncü mərhələ kürdləşdirmə mərhələsidir. Bu mərhələ ən önəmli mərhələdir çünki bu mərhələ hələki sonuncudur və bu mərhələ hal-hazırda kürdləri Kərkükdə ən böyük etnik qrupa çevirmişdir. 2003-cü ildə ABŞ dövləti və koalisiya qüvvələri İraqı işğal etdikdən sonra İraq Kürdistan Regional Hakimiyyətidə (İKRH) fəaliyyətə

keçərək mövqelərini bərkitməyə başladı. Bu məqsədlə işğaldan sonra İKRH-nin hərbi qüvvələri hesab edilən peşmergələr İraqın şimalına hücum edərək Kərkük və ətrafında möhkəmlənməyə nail ola bilmişdir. Səddam Hüseyn zamanında təqiblərə və qırğınlara məruz qalaraq bölgədən çıxarılmış minlərlə kürd yenidən Kərkükə geri dönmüşdür. Lakin bu geri dönüş Səddam Hüseyn zamanında gedənlərdən dəfələrlə çox idi. 2005-ci ildə ABŞ və koalisiya qüvvələrinin nəzarəti altında keçirilən referendumla birlikdə İraqda yeni konstitusiya qəbul olunmuşdur. Bu konstitusiyanın 140-cı maddəsinə görə Kərkükdə daxil olmaqla mübahisəli bölgələrin statusu məsələsi 3 mərhələdə həll olunmalı idi. [79]

İlk mərhələ normallaşma adlanırdı. Normallaşma bu zamana qədər bölgədən çıxmağa məcbur edilən, assimilyasiyaya məruz qalan insanların öz doğma ata-baba yurduna qayıtmalarını nəzərdə tuturdu.

İkinci mərhələ sayım mərhələsi idi. Normallaşma qeydə alındıqdan sonra əhalinin sayı müəyyən ediləcəkdə.

Son mərhələdə isə 2007-ci ilə qədər bölgədə referendum keçirilməli və bölgənin statusu müəyyən olunmalı idi.

Lakin bu referendum baş verə bilmədi. Buna səbəb kimi bölgədə çoxluq təşkil edən tərəflərdən olan (türkmənlər və ərəblər) bu normallaşdırma mərhələsi ilə razılaşmamaları idi. Ərəblər bölgənin əsas sahiblərinin onlar olduğunu iddia edirdilər. Səddamın hakimiyyəti dövründə bölgəyə köçürülən ərəblərin azlıq təşkil etdiyini, lakin İraqın işğalından sonra bölgəyə yüzminlərlə kürdün şirnikləşdirərək köçürüldüyünü iddia edirdilər. Türkmənlərdə ərəblərlə bənzər iddialarla çıxış edirdilər və BAAS partiyasının hakimiyyətə gəlməsindən əvvəl bölgə əhalisinin böyük əksəriyyətini onların təşkil etdiyini və bölgənin əslində onlara məxsus olduğunu bildirirdilər.

2014-cü ildə İŞİD (İraq Şam İslam Dövləti) terror təşkilatının bölgəyə hücum etməsindən sonra İKRH bölgədə yenidən fəallaşmağa başlamış və bu hücumdan yararlanmağa çalışmışdır. İŞİD hərəkətinə paralel olaraq peşmərgələrdə Kərkükə və ətraf ərazilərə hücum etmiş, bölgənin idarəsini tamamilə ələ keçirtmişdilər. [82]

2017-ci ildə İran, İraq, Türkiyə və Beynəlxalq İctimaiyyətin sərt reaksiyalarına baxmayaraq, İKRH Məsud Bərzaninin liderliyi altında sentyabrın 25-də müstəqillik referendumu keçirilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. İKRH-nin açıqladığı statistikaya görə referendumda 72% seçici iştirak etmiş, iştirakçılara “Kürdüstan bölgəsi və Kürdüstan bölgəsinin xaricində yerləşən kürd yerləşimlərinin müstəqil bir dövlət olmasını istəyirsinizmi?” sualı yönəldilmiş və iştirakçıların 92%-i bu suala “Bəli” cavabını vermişdir. [77]

Bu referendum sadəcə şərti xarakter daşımış, referendumun nəticəsi heç bir dövlət tərəfindən tanınmamış, əksinə, sərt reaksiyalarla üzləşmişdir. Son olaraq isə İraq prezidenti Heydər Əl Bağdadinin göstərişi ilə 16 oktyabr 2017-ci ildə İraq ordusu Kərkükə hücum etmiş və 12 saat ərzində Kərkükü peşmərgələrdən təmizləyərək yenidən İraq silahlı qüvvələrinin nəzarəti altına götürmüşdür. [74]

2.2 Kərkükün təbii və mədəni sərvətləri beynəlxalq rəqabət obyektı kimi

Kərküklə əlaqədar digər əsas məsələlərdən biri Kərkükün niyə bu qədər önəmli olması məsələsidir. Kərkükün geosiyasi vəziyyətinin və stratejik bir nöqtədə yerləşməsinin onun önəmini nə qədər artırdığı barədə yuxarıda qeyd etmişdik. Lakin Kərkükün önəmini daha da artıran əsas faktorlardan biridə onun təbii və mədəni sərvətləridir.

Təbii sərvət dedikdə bəşəriyyəyin varlığı üçün zəruri olan və təsərrüfatda istifadə olunan təbiət elementləri başa düşülür. Müasir dövrdə enerji, dövlətlərin təhlükəsizliyini təmin etmək və varlığını davam etdirmələri üçün mühüm bir alətdir. Enerji istehsalı üçün ən çox istifadə olunan xam maddələrdən ikisi isə neft və təbii qaz hesab olunur. Bu iki həyati əhəmiyyətli xam maddə Kərkükün təbii sərvətləri arasında önəmli yer tutur. Beləki İraqda mövcud olan neft rezervlərinin 40 %-i Kərkükün ərazisində yerləşir. Həmçinin İraqda istehsal olunan neftin 10 %-i Kərkükün payına düşür. [40] XIX əsrin sonunda İraqın şimalında zəngin neft yataqlarının kəşf olunması ilə bölgənin önəmi dəfələrlə artmış və bölgə beynəlxalq rəqabət obyektinə çevrilmişdir. Kərkükdə Baba Qurqur, Havana, Bay Hasan,

Hebaziya və Cenbura, Hurmala və Tak-Tak kimiböyük neft yataqları mövcuddur. Kərkük nefti dünyanın ən keyfiyyətli və çıxarılmasına kifayət qədər az xərc tələb olunan neft ehtiyatları arasında göstərilir.

Kərkükdəki ən önəmli neft və təbii qaz yatağı Baba Qurqur hesab olunur. Yataq 1927-ci ildə kəşf olunmuşdur və 1948-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanındakı Gavar yatağının kəşf olunmasına qədər dünyanın ən böyük yatağı hesab olunurdu. Yatağın diametri 40 metrdir və 2500 ildir ki fəaliyyətdədir. [72] Bu yataqdan başlayaraq müxtəlif ölkələrə xam neft ixrac etmək üçün əsasən 3 böyük boru kəməri mövcuddur ki, bunların da 2-si hal-hazırda fəaliyyətdə deyildir. Bu boru kəmərlərinin ən önəmlisi Kərkük-Ceyhan boru kəməridir və hal-hazırda fəaliyyətdədir.

Kərkük-Ceyhan Boru kəməri. [88]

Kərkük-Ceyhan boru kəmərinin inşası 1973-cü il avqustun 27-də Türkiyə ilə İraq hökuməti arasında bağlanan müqavilə ilə razılaşdırılmışdır. Bu kəmərin məqsədi Kərkükdə çıxarılan xam nefti Türkiyənin Ceyhan limanı vasitəsilə Aralıq dənizinə çıxartmaq və buradan Avropaya ixrac etməkdir. Boru kəməmindən ilk neft axışı 1976-cı ildə gerçəkləşmiş, Ceyhan limanından ilk tanker yüklənməsi isə 25 may 1977-ci ildə gerçəkləşdirilmişdir. Müqavilə 20 il müddətinə imzalanmış və müqaviləyə xitam verilmədikdə müvafiqənin müddəti 5 il daha uzadıla biləcəkdə. Daha sonralar əlavə razılıqlar əldə olunduqdan sonra müqavilənin müddəti uzadılmışdır. Boru kəmərinin

uzunluğu 1125 km, Türkiyədən keçən hissəsinin uzunluğu isə 625 km-ə bərabərdir.[21]

Boru xəttinin inşası 400 milyon dollara başa gəlmişdir ki, bu məbləğin 300 milyon dolları Türkiyə tərəfindən qarşılanmışdır. 1973-cü ildə Ankarada imzalanan müqavilənin əsas maddələri aşağıdakılardır. [21]

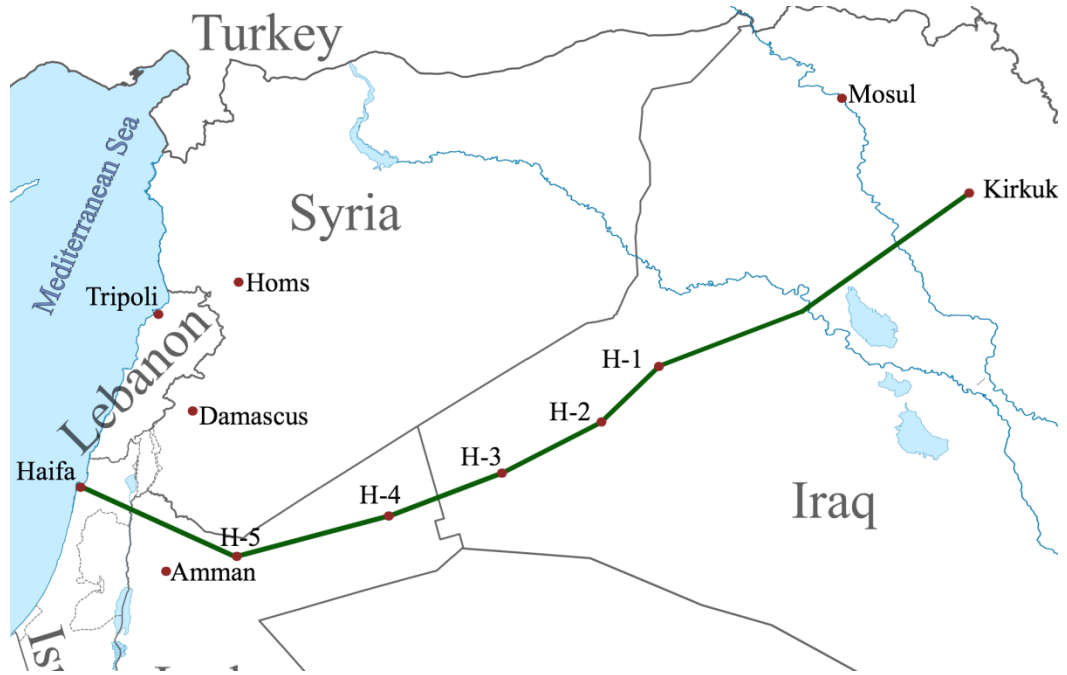
- 1) Hər iki tərəf xam neftin Ceyhan limanına çatdırılmasına qədər proyektin öz ərazilərindəki hissələrində qarşılaşacaqları bütün xərcləri qarşılamaq öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür.
- 2) İraq neftinin Türkiyə ərazisindən daşınması və Ceyhan limanında tankerlərə yüklənməsi qarşılığında Türkiyəyə hər barelə görə 0.35 ABŞ dolları ödənilməli və əlavə olaraq daşınma, yüklənmə xərcləri İraq tərəfindən Türkiyəyə ödənilməli idi.
- 3) 1977-1979-cu illər arasında 10 milyon ton, 1980-1982-ci illər arasında 12 milyon ton, 1983 və ondan sonrasını üçün isə 14 milyon ton xam nefti İraq tərəfi satmaq, Türkiyə tərəfi isə almaq məcburiyyətində idi.

Kərkük-Ceyhan boru kəməri ilk dəfə istifadəyə veriləndə (1976) illik 35 milyon ton neft ötürmə qabiliyyətinə malik idi. 1984-cü ildə kəmərin tutumu artırılaraq illik 46,5 milyon tona çatdırılmışdır. Müqaviləyə görə xam neftin müəyyən hissəsini Türkiyə tərəfi özü üçün idxal etməli, qalan hissəsini isə Ceyhan limanı vasitəsi ilə Avropaya ötürməli idi. 30 iyul 1985-ci ildə birincə xəttə paralel olaraq ikinci xəttin inşa olunması üçün razılıq əldə olunmuş, 1987-ci ildə isə istifadəyə verilmişdir. İkinci xəttin istifadəyə verilməsi ilə birlikdə illik daşıma potensialı 70,9 milyon tona çatdırılmışdır. 1985-ci ildə Türkiyə ilə İraq arasında əldə olunan razılığa görə bu boru xəttindən xam neft ixracı 25 illiyinə imzalanmışdır və 2010-cu ildə müddət sona çatmışdır. Lakin Türkiyə ilə İraq arasında 19 sentyabr 2010-cu ildə yeni bir müqavilə bağlanmış, müqaviləyə yeni şərtlər əlavə olunaraq 15 il daha uzadılmışdır. Sazişə əsasən iki tərəfin razılığı olduğu halda müqavilə 5 il daha uzadıla biləcəkdə. Müqavilədə diqqəti cəlb edən yeni şərtlərdən biri də təhlükəsizliklə bağlı idi. Belə ki, müqavilənin 12-ci maddəsinə görə, boru xəttinin təhlükəsizliyi tamamilə

Türkiyə tərəfinin səlahiyyətinə verilmişdir. Boru xəttinin adı dəyişdirilərək İraq-Türk boru kəməri olmuşdur. Müqaviləyə görə, 2010-cu ildə boru kəməri vasitəsi ilə 22 milyon ton, 2011-ci ildə 27 milyon ton, 2012-ci ildə 32 milyon ton, 2013-cü ildə isə 35 milyon ton xam neft nəql olunmalı idi. Türkiyə tərəfi bu nəql olunmaya görə hər barel üçün 2010-cu ildə 1,18 dollar gəlir əldə etməli, bu rəqəm 2013-cü ilə qədər azalaraq 1,09 dollar olmalı idi. Lakin bölgədə sabitliyin olmaması, Kərkükün həll oluna bilməyən statusu məsələsi və Türkiyə ilə PKK terror təşkilatı arasında problemlər olması Türkiyəni boru xəttinin təhlükəsizliyini təmin etmək və təxribatların qarşısını almaq üçün çətin vəziyyətə salmışdır. Bu təxribatlar nəticəsində boru xəttində bir neçə dəfə partlayışlar baş vermiş, və neft axışı bir neçə dəfə dayandırılmışdır.

Kərkükün digər bir böyük boru kəməri Kərkük-Haifa boru kəməridir. Kərkük-Haifa boru kəməri 1932-1934-cü illər arasında İraq neft şirkəti tərəfindən inşa edilmiş və 1935-ci ildə fəaliyyətə keçmişdir. 1948-ci ilə qədər fəaliyyətdə olan boru kəməri İsrail dövlətinin yaradılması ilə birlikdə fəaliyyəti dayandırılmışdır. [81] Boru kəmərinə xam neft ilə Baba Qurqur yatağı təmin edirdi. Boru kəməri Kərkükdən başlayıb İordaniyadan keçərək hal-hazırda İsrailin tərkibində olan Haifa limanına çatdırılır orada saflaşdırılaraq tankerlər vasitəsi ilə Avropaya göndərilirdi. Kəmərin uzunluğu 942 km-dir.

Kərkük-Haifa boru kəməri [89]

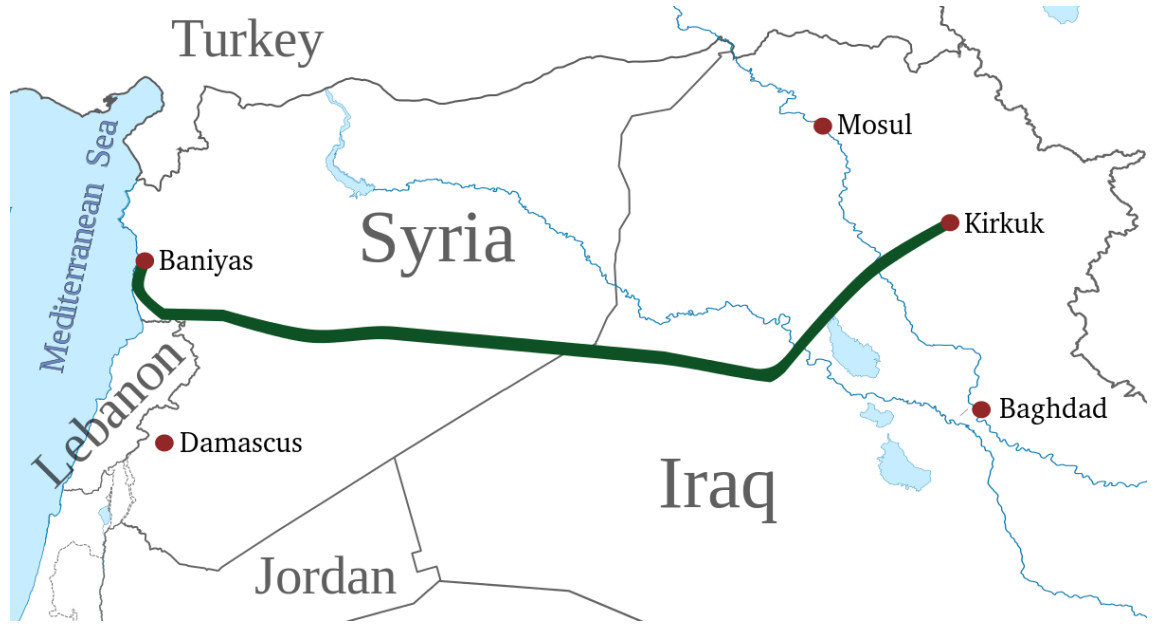

İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində bu boru kəməri Aralıq dənizi vasitəsi ilə İngiltərə və ABŞ-ın neft ehtiyaclarını qarşılamışdır. Bu səbəbdən bu kəmər həm də stratejik önəmə malikdir. 2003-cü ildə İraqın işğalından sonra ABŞ rəsmiləri bu kəmərin yenidən bərpa olunmasına çalışmış, lakin buna nail ola bilməmişdir. Son zamanlar bu boru kəmərinin yenidən fəaliyyətə keçəcəyi ilə bağlı fikirlər səslənməkdədir. Lakin bununla bağlı hələki önəmli bir addım atılmamışdır.

Kərkük-Baniyas boru kəməri Kərkükdən başlayan digər bir regional və beynəlxalq əhəmiyyətli boru kəməridir. Bu kəmər 1952-ci ildə istifadəyə verilmiş, 800 km uzunluğa malikdir və Kərküklə Baba Qurqur yatağından çıxarılan xam nefti Suriyanın Baniyas limanı ilə birləşdirir. [83] Bu yatağında inşa edilməsinin məqsədi bundan əvvəl saydığımız Kərkük-Ceyhan və Kərkük-Haifa kəmərləri kimi kərkük neftini Aralıq dənizinə çıxartmaq və oradan tankerlər vasitəsi ilə Avropaya ixrac etməkdir. Gündəlik 300 000 barel xam neft daşıma potensialına malikdir. I körfəz müharibəsindən sonra (1991) İraqa qarşı BMT qərarı ilə sanksiyalar tətbiq edilməyə başladı. O zamanlar Suriyanın dövlət başçısı olan Bəşər Əsədin atası Hafiz Əsəddə adıçəkilən sanksiyalara qoşulmuş, bu səbəbdən bu boru kəmərinin fəaliyyəti müəyyən müddətə dayandırılmışdır. 2000-ci ildə Hafiz Əsəd öldükdən sonra onun yerinə oğlu Bəşər Əsəd gəlmişdir. Bəşər Əsəd hakimiyyətə gəldikdən qısa müddət sonra Kərkük-Baniyas xətti yenidən bərpa olunmuşdur. Lakin 2003-cü ildə İraqın

işğal olunmasından sonra ABŞ hərbi hava qüvvələri tərəfindən vurularaq ciddi zərər görmüş və bu tarixdən sonra fəaliyyəti dayandırılmışdır. 2007-ci ildə Suriyə və İraq dövləti arasında boru kəmərinin bərpası ilə bağlı razılıq əldə olunmuş və kəmərin bərpası Rusiyanın neft şirkəti olan Stroytansgaza həvalə olunmuşdur. Lakin kəmərin bərpa xərcləri yeni kəmərin çəkilməsindən daha baha başa gələcəyi və daha sonra isə Suriyədə iğtişaşlar baş verdiyi üçün layihə gerçəkləşdirilə bilməmişdir.

Kərkük-Baniyas boru kəməri [87]

Xüsusilə İraq neftinin milliləşdirilməsindən sonra (1972) neft ixracında azalmalar müşahidə olunmuşdur. Səddam Hüseynin dövlət başçısı olması ilə birlikdə isə neft ixracatı ildən ilə azalmışdır. Səddamın aqresiv və imperialist siyasəti həm neft ixracatına həmdəki ölkənin iqtisadi inkişafına çox mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki Səddamın dövlət başçısı olmasından bir il sonra İranla-İraq arasında muharibə baş vermişdir (1980-88). İranla müharibənin bitməsindən qısa müddət sonra isə Səddamın Küveytə müdaxiləsi ilə Körfəz müharibəsi başlamışdır. BMT-nin qətnamələrinə mahal qoymayan Səddam ölkəni uçuruma aparmışdır. İraqa qarşı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qərarı ilə hərbi və iqtisadi sanksiyalar başlamışdır. Bu iqtisadi sanksiyalar ölkəni blokadaya salmış neft ixracatında kəskin azalmalar baş vermişdir. ABŞ-ın İraqı işğal etməsi ilə birlikdə neft ixracatı yenədə aşağı düşmüşdür. İşğaldan sonrada daxili sabitliyi bərpa etmək mümkün olmamışdır. Son olaraq terror təkilatı İŞİD-in bölgəyə müdaxiləsi ilə yenədə İraq dövləti öz enerji

ehtiyatlarından lazımınca faydalana bilməmişdir. İraqda daxili sabitliyin tez-tez pozulması İraqın enerji resurslarını rahat şəkildə ixrac etməsinə ciddi maneələr törətmişdir. İnfrastrukturun kifayət qədər inkişaf edə bilməməsi, Səddamın aqresiv siyasəti və bunun nəticəsində ölkədə daxili sabitliyin bərpa oluna bilməməsi bütövlükdə İraqa göstərdiyi kimi Kərkükün enerji resurslarının ixrac olunmasında öz mənfi təsirini göstərmişdir. Yuxarıda sadalanan səbəblərdən dolayı xarici investorlar bu sahəyə cəlb oluna bilməmişdir. Lakin 2017-ci ilin sonunda İraq hökumətinin müdaxiləsi ilə İŞİD-in və peşmərgələrin bölgədən təmizlənməsi ilə birlikdə İraqın və dolayısı ilə Kərkükün ehtiyatlarının xaricə çıxarılması üçün yenidən şərait yaranmış, neft-qaz sənayesinin inkişafında yeni bir səhifə açılmışdır.

Mətbuatda yer verilən xəbərlərə görə İranla–İraq arasında da yeni razılaşma əldə olunmuşdur və Kərkük neftinin tankerlər vasitəsi ilə İrana daşınması nəzərdə tutulur. [23] Bir digər razılaşma isə İraq hökuməti ilə İngiltərənin ən böyük neft şirkətlərindən olan British Petroleum (BP) arasında baş tutmuşdur. İraqın neft naziri Cabbar Əli Luaybi ilə BP təmsilçisi Michael Townsend arasında neft hövzələrinin inkişafına dair müqavilə imzalanmışdır. Luaybinin verdiyi açıqlamaya əsasən İraq mərkəzi hökumətinə tabe olan Şimal neft şirkəti, Kərkükdəki neft yataqlarının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı BP ilə razılıq əldə etmişdir. Kərkükdə hal-hazırda təxminən gündəlik 450000 barel neft ixrac olunur. Townsend verdiyi açıqlamada isə Kərkük neft ixracatını gündəlik 750000 barelə qaldırmağı hədəflədiklərini söyləmişdir. Luaybi həmçinin Kərkük-Fişabur boru kəmərinin əksinə daxil olduğunu tezliklə Kərkük-Ceyhan boru kəmərinə neft ixrac olunması üçün Türkiyəyə səfər edəcəyini bildirdi. [24] 2013-cü ildə də BP ilə belə bir razılıq əldə olunmuş lakin İŞİD-in bölgəni işğal etməsi ilə birlikdə bu razılaşma həyata keçirilə bilməmişdir. Bilindiyi kimi İŞİD-in bölgəni işğal etməsindən sonra Kərkük-Ceyhan boru xəttinin İraqdan keçən hissəsinə zərər dəymişdir. Bu səbəbdən zədələnən hissənin bərpa olunmasının əvəzinə yeni bir boru kəmərinin inşası nəzərdə tutulur. Yeni inşa olunacaq boru kəmərinin adı Kərkük-Fişabur olacaq Kərkük və Mosuldan keçəcək yeni kəmərlər və

Duhokun Fişabur bölgəsindən Türkiyəyə keçəcək və Kərkük-Ceyhan boru kəmərinə birləşdiriləcək. Yeni kəmərin uzunluğunun 350 km olacağı nəzərdə tutulur.

Kərkükdə həmçinin təbii qaz ehtiyatlarında vardır. Kərkükün Baba Qurqur və Bay Hasan yataqlarında təbii qaz rezervləri aşkar olunmuşdur. Kərkük vilayət məclisi enerji komissiyasının üzvü Nejat Hüseyn 2016-cı ildə verdiyi açıqlamada Kərkükdən Türkiyəyə təbii qaz ixrac ediləcəyi ilə bağlı razılaşma əldə etdiklərini və boru kəmərinin inşasına başladıklarını açıqlamışdı. Razılaşma Kərkük vilayətinin 35 km şimali qərbində yerləşən Dibis qəsəbəsindəki Bay Hasan quyusundan çıxarılan təbii qazın Türkiyəyə ixracını nəzərdə tutur. [32]

Bütün bu lahiyələr, razılaşmalar, müqavilələr gerçəkləşərsə əgər, İraqın və dolayısı ilə Kərkükün təhlükəsizliyinə, iqtisadi inkişafına, rifahının yüksəlməsinə çox böyük fayda verəcək.

Yuxarıda Kərkükün kimə məxsus olmasının ən çox verilən sullardan biri olduğu bildirilmişdir. Kərkükün etnik tərkibindən bəhs edərkən orada yaşayan əhəlinin kimlərdən, əsasən hansı millətlərdən ibarət olduğunu araşdırmış, bu vasitə ilə Kərkükün kimə məxsus olması iddialarında tərəflərin nə dərəcədə güclü arqumentlərə malik olduqlarını öyrənməyə çalışmışdıq. Lakin bir yerin, bir şəhərin, bir bölgənin kimə məxsus olması təkcə onun etnik tərkibindən asılı deyildir. Hər şeydən əvvəl bir bölgənin kimə məxsus olması və kimliyi o bölgənin tarixi abidələri, memarlıq əsərləri, sosial və mədəni quruluşu ilə əlaqədardır.

Səddam Hüseyn dövründə Kərkükdəki tarixi abidələrin çoxu ciddi zərər görmüş, bir çox tarixi evlər dağıdılmışdır. Kərkük deyiləndə ağla gələn ən önəmli tarixi abidə 5000 illik tarixə malik olan Kərkük qalasıdır. Qalanın içində bir çox memarlıq abidələri mövcuddur. Qala, “Ağalıq”, “Hamam”, “Meydan” və “Zindan” adlı 4 məhəllədən ibarətdir və bu məhəllələrdə əsasən türklər yaşayır. Kərkükdə Göy Günbəz, Naxışlı Minarə, Uryan məscidi, Əziziyyə Barakı, 16 gözlü Daş Körpü kimi 60-dan çox tarixi abidə mövcuddur. [34] Bunlardan əlavə həm yəhudilər, həm də müsəlmanlar tərəfindən müqəddəs sayılan, əvvəllər yəhudi məbədi olan və daha sonralar məscidə çevrilən Denyal peyğəmbər məscidi, Ulu məscid, Səlcuq sülalisənə

mənsub olan Buğday Xatunun şərəfinə 1361-ci ildə inşa edilən və bəzən Yaşıl Günbəz olaraq adlandırılan Göy Günbəz abidələrində Kərkükə məxsusdur. [34]

Kərkük əhalisinin böyük bir qismi 100 il bundan əvvələ qədər türk dilində danışdı. Bu məsələ bir çox xarici və türk mənbələrində də göstərilmişdir. Kərkük türkcəsi bölgədə rəsmi dil statusunu almışdır. Lakin qətliaamlar, köçürülmələr, assimilyasiyalar nəticəsində bölgədə bu dilin danışılmasının qarşısı alınmağa çalışılmışdır. Ancaq Kərkük türkmənləri, bütün çətinliklərə baxmayaraq, müasir dövrə qədər öz mədəniyyətlərini, adət və ənənələrini qorumağa çalışmış və buna kifayət qədər nail olmağı bacarmışdılar. Bölgədə yaşayan türkmənlər hələdə öz aralarında danışarkən bu dildən istifadə etməkdədirlər.

Kərkük ədəbiyyatında bayatılar və aşiq ədəbiyyatıda önəmli yer tutur. Əsrlər boyu şairlər bu bayatılar vasitəsi ilə öz dəyərlərini müdafiə etmiş, sosial və siyasi problemlərə toxunmuşdurlar. Kərkükdə aşiq ədəbiyyatıda müasir dövrə qədər gəlib çıxmışdır. Aşıqlar şeirlərində gündəlik həyat, əxlaq, fəlsəfə kimi mövzuları öz yaradıcılıqlarının obyektinə çevirmişdirlər. Duel şəklində ikili atışmalarda aşıqlar arasında geniş yayılmışdır.

Nəticə olaraq Kərkük mədəniyyətinin zəngin, dərin tarixə malik olduğunu demək mümkündür. Kərkükün mədəni sərvətlərini yaxından incələdikdə istər Kərkük dilində, istər memarlıq sahəsində, istərsə də ədəbiyyatında türkmənlərin dərin izlərini görə bilərik. Xüsusilə Kərkük mədəniyyəti Azərbaycan mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır.

İlk olaraq Kərkük türkcəsi, dialekti Azərbaycan türkcəsinə və dialektinə çox yaxındır. İkincisi İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Fizuli kimi Azərbaycan şairləri həm də Kərkük ədəbiyyatının özəyini təşkil edirlər. Üçüncüsü Azərbaycan ədəbiyyatında tez-tez rast gəlinən bayatılar və aşiq atışmaları Kərkük ədəbiyyatındada önəmli yer tutur.

III Fəsil. Kərkükdə müxtəlif dövlətlərin və yerli qrupların maraqları.

3.1 Kərkükdə müxtəlif dövlətlərin maraqları

3.1.1 İraq dövlətinin Kərkükdəki maraqları

İraq dövlətinin Kərkükdəki maraqları əsas etibarilə Kərkükün yerləşdiyi mühüm geostratejik mövqe və Kərkükün sahib olduğu yeraltı və yerüstü sərvətlərlə əlaqədardır. Kərkük hər nə qədər təbii sərvətlərlə xüsusilə neft və qaz kimi enerji resursları ilə zəngin olsada Kərkükün yerləşdiyi geostratejik mövqe İraq dövləti üçün daha önəmli bir məsələdir. Bu səbəbdən ilk olaraq bir coğrafi ərazi kimi Kərkükün İraq üçün nə ifadə etdiyini anlamağa çalışaq.

Kərkük orta şərqə nəzarət funksiyasını yerinə yetirə biləcək bir ərazidə yerləşmişdir. Kərkükün orta şərqin iki böyük dövləti olan İran, Suriyə və Türkiyəyə çox yaxın məsafədə yerləşməsi və eyni zamanda ərazisindən keçən çaylar və əhatəsində olduğu dağlarla birlikdə İraqın ərazi bütövlüyünün və milli təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılmasında müstəsna önəmi vardır. Bu səbəbdən dolayı İraq dövləti yarandığı dövrdən bugünə kimi Kərkükdə hakimiyyətini möhkəmlətməyə çalışmışdır. Yalnız Kərkükün mürəkkəb etnoqrafik və multikultural quruluşu və yuxarıda sadaladığımız geostratejik mövqeyi ilə əlaqədar olaraq digər dövlətlərində maraq dairəsində olması, İraq dövlətinin bu siyasətini həyata keçirməsinə ciddi maneələr törətmişdir.

1926-cı il Ankara müqaviləsindən sonra Kərkük rəsmi olaraq Türkiyə dövlətindən qoparılmış və İraq krallığının tərkibinə daxil edilmişdir. Bundan 1 il sonra Kərkükdə həmin dövr üçün dünyanın ən böyük neft yatağı hesab edilən Baba Qurqur yatağının kəşf olunması ilə birlikdə Kərkükün İraq üçün önəmi daha da artmışdır.

Lakin Kərkükün tarix və etnoqrafik cəhətdən İraq ilə heç bir bağının olmaması irəlidə İraq üçün ciddi təhlükələr yarada bilərdi. Bu səbəbdən xüsusilə BAAS partiyasının hakimiyyətə gəlməsindən sonra İraq dövləti bu sahədə ciddi tədbirlər

görməyə başlamışdır. Kütləvi qırğınlar, tarixi abidələrin dağıdılması, tarixi sənədlərin məhv edilməsi, mədəni və sosioloji terror bu tədbirlərin ilk sıralarında idi. Lakin bununla kifayətlənməyən İraq bölgənin etnik quruluşunu öz lehinə dəyişdirmək üçün 21-ci əsrin əvvəllərinə kimi artan tempdə davam edən ərəbləşdirmə siyasətini həyata keçirmişdir. [64]

Lakin görülmə tədbirlər o qədər də uğurlu ola bilməmişdir. Əksinə İraq keçən illər ərzində bu ərazidəki nüfuzunu itirmiş və ciddi zərərlərə məruz qalmışdır.

20-ci əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində kürdlər Kərkükdə ayağa qalxmış və geniş bir muxtariyyət qazanmışdır. Bir neçə il sonra bu muxtariyyətin məhdudlaşdırılması ilə bağlı İraq hökumətinin başçısı Səddam Hüseyn tərəfindən müqavilə hazırlanaraq kürd rəsmilərinə göndərilmiş və müqavilə kürdlər tərəfindən qəbul olunmamışdır. Bu müqavilənin kürdlər tərəfindən qəbul olunmamasının əsas səbəblərindən biri Kərkükün yeni yaradılan muxtar vilayətə daxil edilməməsi idi.[5] Razılığın əldə olunması isə İraq üçün mənfi nəticələrə səbəb oldu. 20-ci əsrin 70-80-ci illəri ərzində kürdlər İraq üçün ciddi problemə çevrilmiş və bir neçə dəfə mübarizəyə qalxmışdılar. Bu mübarizədən öz maraqları üçün istifadə edən İrandakı rejim kürdlərə dəstək vermiş və bunun nəticəsində İraqda bir sıra üstünlüklər qazanmışdır. Kürdlərin etirazları İran-İraq müharibəsi ərəfəsində də davam etmiş və İran yenə də kürdlərə dəstək olmuşdur. Bir tərəfdən xarici bir dövlətlə müharibə aparan İraq, digər tərəfdən də öz ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq üçün ölkə içindəki qruplarla mübarizə aparırdı. Bu iki cəbhədə mübarizə İraqı zəiflədir və maraqlarının qorunub saxlanmasına çox pis təsir göstərirdi.

Kürdlərin azadlıq uğrunda mübarizələri 20-ci əsrin 90-cı illərində də davam etmişdir. I Körfəz müharibəsindən sonra koalisiya qüvvələri kürdləri Səddam Hüseynin qırğınlarından qorumaq üçün 36-cı paralelin şimalını (təqribən Kərkük vilayətindən şimalda qalan İraq ərazisi) İraq hərbi hava qüvvələrinə bağlamışdır.[63]

2014-cü ildə İŞİD terror təşkilatının İraqın şimalındakı bir sıra əraziləri işğal etməsi ilə birlikdə kürdlərin hərbi gücü hesab olunan peşmərgələrdə Kərkükü tutmuş

və faktiki olaraq 2 il ərzində Kərkükün idarə edilməsi kürdlər tərəfindən həyata keçirilmişdir. [82] Xarici dövlətlər və kürdlərin artıq İraqın ərazi bütövlüyü üçün həddindən artıq təhlükə kəsb etdiyini və cavab tədbirlərinin görülməyəcəyi halda İraqın şimalında yerləşən digər ərazilərlə bərabər İraq üçün müstəsna önəmə malik olan Kərkükündə əldən gedəcəyinin başa düşən İraq 2 il sonra əks həmlə edərək 2017-ci ilin oktyabrında Kərkükü kürdlərdən geri ala bilmiş və yenidən idarəçiliyi bərpa etmişdir. [74]

Lakin bütün bunlara baxmayaraq yuxarıdada deyildiyi kimi İraqın bir çox sahədə olduğu kimi Kərkük siyasətinə də uğursuz hesab etmək olar. Çünki Kərkükün etnik tərkibi bütün müdaxilələrə baxmayaraq hələ də kürdlərin xeyrinə olaraq qalır. Etnik tərkib və dil kürdlərin, mədəni və tarixi faktorlar isə türkmənlərin leyhindədir. Ən əsası isə İraq konstitusiyasının 140-cı maddəsinə görə Kərkükün statusu məsələsi hələ də müəmmalı olaraq qalır.

İraq dövlətinin Kərkükdəki maraqlarının digər əsas prioritetlərindən biridə Kərkükün təbi sərvətləri və xüsusilə enerji resursları ilə bağlıdır. Hələ 19-cu əsrdə İraqın şimalında zəngin enerji yataqlarının olduğu məlum idi. İngilislərin bu əraziləri türklərdən qoparmaq istəməsinin əsas səbəblərindən biridə elə məhz bu məsələ idi. Enerji ehtiyatları ilə zəif təmin olunmuş Türkiyə bu ərazilərə xüsusi diqqət yetirir və itirmək istəmirdi. Lakin uzun mübarizədən sonra İngiltərə bu əraziləri Türkiyədən qoparmış və öz mandatı altında olan İraq Krallığına birləşdirmişdir. Ankara müqaviləsindən cəmi 1 il sonra o vaxt üçün dünyanın ən böyük neft quyusu hesab edilən “Baba-Qurqur” yatağının kəşf edilməsi bu mübarizənin heçdə təsadüfi olmadığını göstərirdi.

Kərkükdə neft ehtiyatlarının aşkar olunması ilə birlikdə Kərkükün İraq üçün önəmi ikiqat artmışdır. Artıq Kərkükü itirmək həm də dövlətin təhlükəsizliyinin qorunmasında ən böyük faktorlardan biri olan enerji resurslarını itirmək və dahada pisi hər hansısa bir qüvvənin Kərkükə yiyələnməsi həm də bu resurlara yiyələnməsi demək idi. Bu gözə alına bilməzdi.

Yuxarıdakı fəsildə də bəhs edildiyi kimi Kərkükün neft ehtiyatları ilə olduqca zəngin olması ilə birlikdə Kərkük nefti dünyanın ən keyfiyyətli və çıxarılması ən rahat olan neft ehtiyatları arasında göstərilir. Bundan əlavə Kərkük yerləşdiyi geosiyasi mövqe səbəbi ilə enerji ehtiyatları ilə zəif təmin olunmuş Türkiyə və Avropa dövlətləri üçün həm alternativ mənbə kimi çıxış edə bilər həm də tranzit xarakter daşıya bilər. İraqın respublika elan edilməsi ilə birlikdə bu neft ehtiyatlarının xaricə axıdılmasına başlandı. Bu resursların xaricə axışı ölkəyə xarici valyuta girməsinə, xarici investisiya cəlb olunmasına, İraqın beynəlxalq mühitdə nüfuzunun artmasına və güclənməsinə son nəticədə isə İraqın inkişafına töhvə verəcəkdi. Lakin İraq hökuməti bu fərsətlərdən də lazımınca faydalana bilmədi. İlk olaraq İsrail-Fələstin müharibəsi dövründə bölgədən xaricə neft axınını gerçəkləşdirən ilk boru xətti olan Kərkük-Xaifa boru xətti fəaliyyətini dayandırdı. [81] Bundan sonra isə BAAS partiyasının İraqda hakimiyyəti ələ keçirtməsi ilə birlikdə İraq bir neçə dəfə müharibənin içinə sürüklənmişdir. Bu müharibələr Kərkükün neft ehtiyatlarından lazımınca faydalanmağa imkan verməmişdir. İraqa qarşı sanksiyalar tətbiq olunmuş, neft ixracatında uzun müddətli fasilələr yaranmış, infrastruktur dağıdılmış və risklər meydana çıxmışdır. ABŞ və koalisiya qüvvələrinin 2003-cü ildə İraqı işğal etməsi ilə birlikdə isə ölkə vətəndaş müharibəsinin içinə doğru diyirlənmişdir. Bundan əlavə İŞİD terror təşkilatının siyasi arenaya çıxması, beynəlxalq münasibətlərin bir aktoruna çevrilməsi və İraqın şimalında mövqelənməsidə İraqın uğurlu enerji siyasəti həyata keçirtməsinə maneə olmuşdur.

Yalnız 2017-ci ildə Kərkükün separatçı qüvvələrdən təmizlənməsi və İŞİD-in yavaş-yavaş siyasi arenadan təmizlənməsi ilə birlikdə İraq hökuməti yenidən enerji sahəsində işlər görməyə başlamışdır. Xarici dövlətlər və şirkətlərlə müqavilələr imzalanmış, razılıqlar əldə olunmuş, infrastruktur yenidən qurulmağa başlanmışdır.

3.1.2 Türkiyə dövlətinin Kərkükdəki maraqları

Kərkük uzun müddət türklərin tərkibində olmuşdur və həmçinin Kərkükün əhalisinin böyük bir qismini türkmənlər təşkil etmişdir. Hələ uzun illər öncə Türkiyə

dövləti yaranmamışdan əvvəl türk millətinin öndəri M.K.Atatürk 1920 ci ildə Böyük Millət Məclisində etdiyi çıxış Türkiyənin Kərkük siyasətini açıq-aydın ortaya qoyurdu:

“Hər zaman qəbul etdiyimiz əsas məsələrdən biri və bəlkədə ən birincisi ölkənin sərhəd məsələsinin təyin edilməsidir. Milli sərhədlərimiz İskəndəriyyənin cənubundan keçərək şərqə doğru uzanır Mosulu, Süleymaniyəni və Kərkükü özündə birləşdirir. Milli sərhədimiz budur.” [36]

Və ya fərqli və daha muasir bir örnək versək hələ xarici işlər naziri olmamışdan əvvəl Əhməd Davudoğlunu Kərkük haqqında bu fikirləri bildirmişdir: “Kərkük kiçik bir İraqdır, İraq isə kiçik bir orta şərqdir.” [12]

Lakin bu açıqlamalara baxmayaraq 5 iyun 1926-cı ildə Atatürk dönəmində Türkiyə ilə İraq arasında imzalanan müqavilə istisna olmaqla uzun illər ərzində İraqda yaşayan türkmənlərin problemləri ilə bağlı Türkiyə xarici siyasətində önəmli addımlar atılmamışdır. Kərkükdə türkmənlərin qırğınlara, qətlialmlara məruz qalmasına, Kərkükün etnik quruluşunun dəyişdirilməsinə, Kərkükün mədəniyyətinin məhv edilməsinə qarşı əfsuslar olsun ki Türkiyə tərəfindən hər hansı bir adekvat addım atılmamışdır. Təbii ki bunda Türkiyənin o illər ərzində siyasi,iqtisadi və hərbi gücünün o qədərdə güclü olmamasının da mühüm rolu vardır.

Türkiyənin Kərküklə bağlı maraqlarını əsasən 3 başlıq altında birləşdirmək mümkündür.

- a) Milli təhlükəsizlik məsələsi
- b) Kərkükdəki Türkmənlərin vəziyyəti
- c) Kərkükün zəngin enerji resursları

Bunların ikisi, yəni Milli təhlükəsizlik və enerji məsələsi İraq dövlətinin maraqları ilə oxşarlıq təşkil edir. Lakin burada Türkiyə üçün önəmli məsələlərdən biridə Kərkükdə yaşayan Türkmənlərin gələcək taleyi ilə bağlıdır.

İlk olaraq İraqın olduğu kimi türklərində cənub-şərqdə kürd problemi mövcuddur. Kürdlərin bölgədə türklərdən ərazi iddiaları və ən azı muxtariyyət istəkləri vardır. Bu istəklərini siyasi partiyalar və PKK terror təşkilatı vasitəsi ilə ölkə

ərazisində terror hadisələri törətməklə, dağlıq ərazilərə çəkilərək partizan müharibəsi aparmaqla həyata keçirtmək niyyətindədirlər. Türkiyə tərəfində İraqın şimalında qurula biləcək bir kürd dövlətinin türkiyənin ərazi bütövlüyünə və milli təhlükəsizliyinə ciddi təhdid törədəcəyi düşünülür. Kürd liderlər dəfələrlə çıxışlarında Kərkükün kürdlərin “Qüdsü” olduğunu və Kərküksüz bir Kürdüstanın xəyal edilə bilməyəcəyini bildirmişlər. [43] Bu səbəbdən Türkiyə hər vasitə ilə Kərkükün kürdlərə birləşməsinə qarşısını almaq niyyətindədir. Türkiyə nəinki öz milli sərhədləri daxilində, heç regiondada bir kürd dövlətinin yaranmasına imkan vermək istəmir. İraqın şimalında bir kürd dövlətinin qurulmasına ən böyük maneələrdən biridə elə Türkiyədir. Türkiyə bu siyasətini zaman-zaman bölgədəki türkmənlərə dəstək verməklə, bəzəndə İraq dövlətinə təzyiq göstərməklə hətta lazım gəldikdə həssas bölgələrə müdaxilə edərək yerinə yetirməyə çalışmışdır. Buda kürdlərlə türklər arasında tez-tez qarşıdurmalara səbəb olmuşdur. Türkiyəni bu siyasətdən yayındırmaq üçün kürdlər tez-tez xüsusilə PKK terror təşkilatı vasitəsi ilə Türkiyədə terror hadisələri törətmişdir. Keçən illər ərzində Türkiyə minlərlə şəhid vermiş, terror təşkilatı ilə mübarizə üçün milyonlarla dollar pur xərcləmişdir. [69] Hətta türklərin türkmənlərə və Kərkükə müdaxilə edə biləcəyi iddialarına cavab olaraq Məsut Bərzani bildirmişdir: “Əgər Türkiyə İraqdakı bir neçə min türkmənin hüquqlarının müdafiəsinə görə mübarizəyə qalxarsa, bizdə Türkiyədəki 30 milyon kürdün hüquqlarının müdafiəsinə görə mübarizəyə qoşulacağıq.” [7]

Türkiyə İraqın şimalında qurula biləcək bir kürd dövlətinin bu ərazi ilə kifayətlənməyəcəyini və gələcəkdə Türkiyədəndə ərazi istəkləri olacağını düşünür. Kürd rəsmilərinin açıqlamaları və kürdlərin fəaliyyətində Türkiyənin bu fikrində haqlı olduğunu göstərir.

Nəticə olaraq Türkiyə İraqın şimalında yarana biləcək bir kürd dövlətinə bütün mümkün vasitələrlə maneə olmaq istəyir. Bu vasitələrdən ən önəmlilərdən biri Kərkükdür. Çünki kürdlər Kərküksüz nə dövlət nədəki yerli idarəçilik istəyir.

İkinci məsələ Kərkükdə yaşayan türkmənlərin vəziyyəti ilə bağlıdır. Uzun illər ərzində Kərkükdəki türkmənlər qırğınlara, qətlialmlara məruz qalmış, şəhərin

kimliyinin məhv olunmasına çalışılmış, şəhərdəki tarixi və mədəni abidələr dağıdılmış hətta şəhərin etnik tərkibi belə dəyişdirilmişdir. [65] Burada yaşayan türkmənlərə demək olar ki heç bir haqq verilməmiş assimilyasiya məruz qalmışdılar.

Yuxarıdada bəhs edildiyi kimi Kərkükün Türkiyədən qoparılaraq İraqa birləşdirilməsindən sonra Türkiyə Kərkükə lazımı diqqəti ayıra bilməmişdir. Buna səbəb kimi Türkiyənin o illər ərzində tam suverenliyə malik ola bilməməsi, sovet təhlükəsi və Türkiyənin istər iqtisadi, istər siyasi, istərsədə hərbi gücünün buna imkan verməməsini göstərmək olar. Yalnız Türkiyə Kərkükdə Türkmənlər üçün aktiv bir siyasət həyata keçirə bilməsədə türk milləti və rəsmiləri Kərkükdə baş verən prosesləri hər zaman yaxından izləmiş və çıxışlarında Kərkükə dəstəklərini daim ifadə etmişdirlər.

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən Sovet İttifaqının dağılması və soyuq müharibənin başa çatması ilə birlikdə isə Türklər Kərkükdə fəal siyasət yürütməyə başlamışlar. Bu dövrdə türklərlə münasibətlərinin yaxşı olmasına baxmayaraq KDP gücləri bəzi vaxtlar türkmən partiya və quruluşlarına qarşı hücumlar həyata keçirtmişdirlər. Türkiyə tərəfi isə KDP və KYB rəsmiləri Tələbani və Bərzanini bu hücumların qarşısını almaq üçün Türkiyəyə çağıraraq danışıqlar aparmışdılar. [66]

1991-ci ildə türkmənləri təmsil edən “İraq Milli Türkmən Partiyası” (İMTP) Türkiyədə qurulmuşdur. [44] 1991-ci ilin sentyabrında türk və kürd rəsmiləri Səddama qarşı yaradılan təhlükəsizlik bölgəsinin 36-cı paraleldən, 34-cü paralelə çəkilməsi məsələsini müzakirə etmişdirlər. Lakin bu məsələ kürdlərin Kərkükdə dahada güclənməməsi üçün türklər tərəfindən rədd edilmişdir. Çünki Kərkükün zəngin enerji resursları kürdlər üçün əhəmiyyətli bir mənbə təşkil edə bilər və kürdlərin dahada güclənməsinə səbəb ola bilərdi. 1991-ci ildən 1996-cı ilə qədər Türkiyənin Kərkükdə fəaliyyətləri getdikcə artmağa başlamış lakin bu fəaliyyətlər sadəcə təhsil, mədəniyyət və ərzaq köməkliyi sferasından kənara çıxa bilməmişdir. Türkiyənin dəstəyi ilə təşkilatlana bilməyən hərəkət və partiyaların birləşdirilməsi ilə birlikdə vahid “İraq Türkmən Cəbhəsi” (İTC) 1995-ci ilin aprel 24-də yaradıla bilmişdir. [66] İTC-nin yaradılması sosial dəstəkdən siyasi dəstəyə keçidin təzahürü

idi. Hətta 1996-cı ildə türkmənlərin özlərini müdafiə etməsi üçün “Akıncılar Grupu” yaradılması layihəsi ortaya atılmış, Türkiyənin dəstəyi ilə bacarıqlı və silah gücü yüksək bir “Türkmən sülh qüvvəsi” yaradılmışdır. [54]

2003-cü ildə ABŞ və İngiltərənin İraqı işğal etməsi ilə birlikdə Türkiyə öz mövqeyini ortaya qoymuş və İraqın şimalında yaradıla biləcək bir kürd dövlətinə qarşı “Qırmızı Cizgi”-lərinin olduğunu bildirmişdir. Bu bildiriş türklərin kürdlərlə münasibətinə mənfi təsir göstərmişdir. [66]

Ankara çoxmillətli quruluşundan dolayı Kərkükdə tək bir ünsürün üstünlük əldə etməsinə qarşıdır və ən pis ehtimalda bölgədəki fəqrlə etnik qrupların bölgəni birlikdə idarə edəcəyi bir idarəçilik tələb etməkdədir.

2015-ci ildə kürd peşmərgə qüvvələrinin əks bir həmlə ilə Kərkükdə idarəçiliyi ələ keçirtməsi Türkiyəni dərindən narahat etmiş və yenidən fəaliyyətə keçirmişdir. İraq hərbi qüvvələrinin 2017-ci ildə hücumu keçərək peşmərgələri şəhərdən qovması, şəhəri kürdlərdən geri alması və şəhərin nəzarətini ələ keçirtməsində Türkiyənin İraqa olan təzyiqlərində mühüm rolu var. Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan bir çox çıxışlarında Mosul və Kərkükün keçmişdə onlara məxsus olduğunu bildirmiş və bu şəhərlər üçün tədbir görə biləcəklərini demişdir. [14]

Türk rəsmilərinin tez-tez misakı milli prinsipini yada salması və lazım gələcəyi halda İraqın şimalına və Kərkükə girə biləcəyini bildirməsi İraq dövlətini təşviş salmışdır.

Türkiyənin Kərkük maraqlarının digər əsas məsələlərindən biridə Kərkükün enerji resursları ilə zəngin olmasından qaynaqlanır. Bilindiyi kimi Türkiyə enerji resursları ilə çox zəif təmin olunmuşdur. Kərkükün hələ 100 il bundan qabaq türklərin ərazisi olması və Kərkükün enerji resurslarından lazımınca faydalanıla bilməməsi illərdir ki Türkiyə tərəfində məyusluq yaradır. Enerjinin dövlətin inkişafında və təhlükəsizliyinin qorunub saxlanması müstəsna önəmi olduğu son onillər ərzində belə bir mənbədən istənilən kimi istifadə oluna bilməməsi bu məyusluğu ən yüksək səviyyəyə çatdırır. Türkiyə tərəfi Kərkükün enerji ehtiyatlarından maksimum dərəcədə faydalanmaq niyyətindədir. Bu nöqtədə Kərkük

neftini Türkiyəyə daşıyan illik daşıma potensialı 70 milyon ton olan Kərkük-Ceyhan boru kəməri Türkiyə üçün həyati əhəmiyyətlidir. Kərkük-Ceyhan boru kəməri Türkiyənin enerjiyə olan tələbatını ödəməklə birlikdə, Türkiyənin tranzit enerji ölkəsi olması üçün önəmli fərsətlər yaradır. Türkiyə üçün enerji məsələsinin digər müstəvisi isə bu ehtiyatların kürdlərin əlinə keçməməsinə maneə olmaqdır. Çünki əgər kürdlər Kərkük neftinə sahib olarlarsa bu ən yaxşı halda kürd muxtariyyətinin, hətta Kürdistan xülyasının gerçəkləşməsinə səbəb ola bilər. Qısacası Kərkük, kürdlər üçün “Kürdistanın” açarıdır və türklər bu açarı kürdlərin əlinə buraxmaq niyyətində deyil.

3.1.3 Digər dövlətlərin Kərkükdəki maraqları

Kərkük İraq və Türkiyənin maraq dairəsində olduğu kimi, ona yaxın ərazidə yerləşən böyük dövlətlərin və dünyanı digər böyük güclərinin maraq dairəsindədir. Hələ 19-cu əsrin sonlarında Kərkükdə araşdırmalar aparan Avropa dövlətləri bu bölgənin enerji resursları ilə zəngin olmasını öyrənmişdilər. Bu tarixdən Kərkük və bütövlükdə İraq o zaman üçün dünyanın əsas güc mərkəzlərindən biri olan və Avropa dövlətləri üçün təhdid kimi görülməli Osmanlı imperiyasının tərkibində idi. O dövrün digər əsas qütb dövlətlərindən olan Almaniya, İngiltərə və Fransa kimi dövlətlər bu enerji ehtiyatlarına yiyələnməkdən əlavə Osmanlının bu ehtiyatlara yiyələnərək güclənməsinə maneə olmaq istəmişlər.

Osmanlı I dünya müharibəsində məğlub olmasından sonra bir sıra ərazilər itirmişdir. Lakin bu ərazilər içində ən çox mübarizə apardığı o vaxtkı adı ilə Mosul vilayəti müasir dövrdə isə İraq dövlətinin şimal ərazilərini əhatə edirdi. Lakin bütün səylərə baxmayaraq Osmanlı Mosulu itirmişdir. 1926-cı ildə bağlanan Ankara müqaviləsi, Mosulu türkiyədən alıb, İngiltərənin mandatı altında olan İraq krallığına birləşdirmişdir. [35] Almaniyanın I dünya müharibəsində məğlub olmasından sonra İngiltərə və Fransa İraq neftinə yiyələnmişdirlər.

II dünya müharibəsinin bitməsi və dünyanın ikiqütblü sistemə keçməsindən sonra isə İraq və Kərkük iki böyük güc ABŞ və SSRİ-nin maraq dairəsində olmuşdur.

Yuxarıdada ətrafında danışdığımız kimi Kərkükün geosiyasi mövqeyi və zəngin enerji resursları, dünyaya liderlik etmək istəyən bu iki dövlətin əsla maraqlarından kənarda qala bilməzdi.

Soyuq muharibənin ən qızğın keçdiyi ərazilərdən birinin Orta Şərq olması bu ərazilərin bu iki böyük dövlət üçün nə qədər önəmli olmasını açıqlayır.

Soyuq müharibə dövründə SSRİ üçün əsas hədəflərdən biri sosialist ideologiyasını və ərazisini genişləndirmək istəyi idi. Bu məqsədlə bir çox dövlətə istər siyasi, istər iqtisadi, istərsədə hərbi dəstək olunurdu. İraq dövləti də SSRİ-nin genişlənməsinin əsas istiqamətlərindən biridə orta şərq bölgəsi idi. Orta şərqin ən böyük dövlətlərindən olan İraqda bu siyasətin açar dövlətlərindən biri idi. Soyuq müharibənin başlamasından bir müddət sonra SSRİ ilə İraq arasında yaxınlaşma hiss olunmuşdur. 1958-ci ildə hərbi çevriliş ilə İraq krallığının ləğv edilməsi ilə başlayan münasibətlər 1968-ci ildə BAAS partiyasının hakimiyyətə gəlməsi ilə birlikdə dahada inkişaf etmişdir. Bu dəstək özünü ağır hərbi maşınlardan tutmuş silah təminatına və mədəni həyatın formalaşmasına təsir göstərəcək qədər geniş bir sferada göstərirdi. Misal olaraq 1967-ci ildə Bağdadda açılan “Balet və musiqi” məktəbində Moskvadan gələn müəllimlər xidmət göstərirdi. 1972-ci ildə mart ayının 11-də İraqla SSRİ arasında imzalanan dostluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilə münasibətlərin inkişafını dahada sürətləndirirdi. [78]

Sovetlərin İraqa verdiyi dəstəyi göstərən bir digər hadisə isə Küveytin işğalı idi. BMT, İraqı silah embarqosu və hərbi sanksiyalar ilə təhdid edərkən, Sovetlər birliyinin İraqa verdiyi hərbi dəstək ABŞ və Qərb ölkələrinin narazılığına səbəb olmuşdu. SSRİ-nin II Dünya müharibəsinin bitməsindən sonra kürd lider Bərzaniyə verdiyi dəstək İraqdakı I hərbi çevrilişdən sonra yavaş-yavaş İraq dövlətinə yaxınlaşma ilə əvəzlənmişdir. Bu səbəbdən SSRİ İraqın ərazi bütövlüyünün qorunmasından tərəf olmuşdur. Soyuq müharibənin başa çatmasından sonra SSRİ dağılmış və onun varisi sayılan Rusiya beynəlxalq münasibətlər səhnəsinə çıxmışdır. Lakin Rusiya yarandığı dövrdən beynəlxalq münasibətlər sahəsində əvvəlki kimi səhnə ala bilməmişdir. Rusiyada daha yumuşaq siyasət yürüdən və atlantikçilər

adlanan bir idarəçilik hakimiyyətə gəlmişdir. Avropa dövlətləri və ABŞ-la münasibətlərini yaxşılaşdırmaq istəyən Rusiya öz “arxa bağçasına” çəkilmiş və digər dövlətlərə qarşı passiv siyasətə keçmişdir. 20-ci əsrin sonlarına doğru “Avrasiyaçılıq” axımının güclənməsindən və Vladimir Putinin prezident olmasından sonra (7 may 2000) Rusiya yavaş-yavaş aktiv siyasətə keçmişdir. Lakin İraq məsələsində Rusiya yenə də fəal görünməmiş balanslı və müşahidəyönümlü bir siyasət izləmişdir. Hətta Rusiya ABŞ-ın 2003-cü ildə İraqı işğal etməsinə belə ciddi reaksiya verməmişdir. Bu hadisə beynəlxalq aləmdə maraqla qarşılanmış və səbəbləri araşdırılmışdır. Buna əsas səbəb kimi aşağıdakı məsələləri söyləmək mümkündür:

- 1) Soyuq muharibədən sonra Rusiyanın əvvəlki gücündə olmaması və öz daxili iqtisadiyyatına və siyasətinə başının qarışıq olması
- 2) Rusiyanın yumuşaq güc siyasətindən istifadə edərək ABŞ-ı beynəlxalq aləmdə işğalçı bir dövlət kimi tanıtması
- 3) İraqın bölünməsinin və sabitliyinin pozulmasını Rusiyanın maraqları ilə üst-üstə düşməsi

İlk olaraq onu demək mümkündür ki, Rusiya soyuq muharibədən məğlub çıxmış və çox böyük yaralar almışdır. SSRİ dağılmış bir çox respublika öz müstəqilliyini elan etmiş hətta Rusiya içindən parçalanmaq təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalmışdır. Rusiyanın içində yerləşən bir çox etnik qrup muxtariyyət tələb etmiş hətta azadlıq mübarizəsinə qoşulmuşdur. Ruslarla çeçenlər arasında iki dəfə muharibə baş vermiş, daxili sabitlik yaratmaq mümkün olmamışdır. Ölkə iqtisadi cəhətdə tənəzzülə uğramış, böhranla qarşılaşmışdır. Yalnız Vladimir Putinin hakimiyyətə gəlməsi ilə birlikdə yavaş-yavaş ölkədə irəliləyişlər hiss olunmuş, yenidənqurma işləri görülmüş, islahatlar aparılmışdır. Bütün bu hadisələrin işığında Rusiyanın İraqda ABŞ-la üz-üzə gəlməsi ciddi fəsadlara səbəb ola bilərdi.

İkincisi Rusiya ABŞ-ın İraq işğalından bacardığı qədər istifadə etmiş, bu istifadə silahlı şəkildə olmasada yumuşaq güc vasitəsi ilə ABŞ-ı beynəlxalq aləmdə işğalçı, dövlətlərin daxili işinə qarışan, antimüsəlman bir dövlət şəklində göstərməyə çalışmış və bunada müəyyən qədər nail olmuşdur.

Üçüncü məsələyə gəldikdə isə İraq dünyanın ən böyük neft və qaz ehtiyatlarına malik olan ölkələrdən biridir və İraqda həmçinin işğal olunmamışdan əvvəl dünya bazarına neft və qaz ixrac edən ölkələrdən biri idi. Bilindiyi kimi Rusiyada dünya bazarına neft və qaz çıxaran əsas ölkələrdən biridir. İraqın işğal olunması ilə birlikdə İraqın neft ixracatında kəskin azalmalar baş vermiş və işğaldan sonra neft qiymətləri getdikcə artmağa başlamışdır. Yəni rəqabət içində olduğu İraqın işğalı, Rusiyanın maraqlarına müsbət təsir göstərmişdir. İraqda hələdə sabitliyin tam olaraq bərpa olunmaması Rusiyanın enerji bazarında güclənməsinə səbəb olmuşdur. Bu güclənmə nəinki təkcə Rusiya iqtisadiyyatının dirçəlməsinə həm də Rusiyanın enerji monopolistinə çevrilməsinə və enerjiden siyasətin bir parçası olaraq istifadə etməsinə səbəb olmuşdur.

Bu mənada Kərkükün Rusiya üçün önəmi müstəsna olmuşdur. İraq enerji ehtiyatlarının önəmli bir qisminin Kərkükdə yerləşməsi, Kərkükdə maraqların toqquşmasına və sabitliyin bərrərar oluna bilməməsinə gətirib çıxartmışdır. Beləki İraq tarixinə nəzər salsaq ölkədə baş verən münaqişələrin əhəmiyyətli bir hissəsini Kərkükə yiyələnmək uğrunda olduğunu görürük. Türkiyə, İraq, İran kimi böyük regional güclərin yanında kürdlər kimi böyük bir etnik qrupun Kərkükdə maraqlarının toqquşması və heç birinin Kərkükdən əl çəkmək istəməməsi daim münaqişələrə səbəb olmuşdur. İraqda hələdə sabitliyin qurula bilməməsinin əsas səbəblərindən birində elə Kərkük təşkil edir.

Rusiya rəsmiləri verdikləri açıqlamalarda əsasən İraqın ərazi bütövlüyünün qorunmasından tərəf olduğunu bildirsələrdə bütün bu hadisələr bunun belə olmadığı haqqında bizə fikir verməkdədir. Lakin hər halda Rusiya Kərkükdə sabitliyin qurulacağı halda Kərkükdən kənarda qalmaq istəməməkdə və Kərkükün zəngin resurslarından faydalanmaq niyyətindədir.

Soyuq müharibə dövründə ABŞ-ın təhlükəsizlik strategiyasını əsas istiqaməti SSRİ-nin genişlənmə siyasətinə qarşı, çevrələmə siyasəti olmuşdur. Bu doktrinin əsas mahiyyəti bölgə ölkələrinə iqtisadi yardımlar edərək, onların iqtisadiyyatını düzəltmək və kommunizmin bu ölkələrə doğru genişlənməsinin qarşısını almaq idi.[15]

Orta Şərqi ən böyük dövlətlərindən biri olan İraqın sovet təsiri altına düşməsi ABŞ-ın bu çevrələmə siyasətinə ziddiyyət təşkil edirdi. Bu səbəbdən həm sovet təsirini İraqda azaltmaq, həm də İraqı cəzalandırmaq məqsədi ilə ABŞ əks tədbirlər görməyə qərar vermişdir. Lakin İraq ABŞ üçün sadəcə SSRİ ilə uğrunda mübarizə aparacağı bir orta şərq ölkəsi deyildi. İraq həm də SSRİ-nin dəstəyi ilə güclənməkdə olan və ABŞ-dan uzaqlaşan bir ölkə idi. Buna əlavə olaraq güclü bir İraq ABŞ-ın orta şərqdəki müttəfiqi İsrail üçün ciddi təhlükə idi. Hətta 1967-ci ildəki İsrail-Ərəb müharibəsindən sonra İraqla ABŞ arasındakı diplomatik münasibətlər kəsilmişdi. Bütün bu səbəblər İraq müdaxiləni qaçılmaz edirdi. [71]

İraqdakı kürdlərin müstəqillik arzusu ABŞ üçün əsl fürsət idi. Bu fürsətdən faydalanmaq üçün ən ideal insan kimi KDP-nin qurucusu və lideri Molla Mustafa Bərzani görünürdü. Molla Mustafa Bərzani SSRİ tərəfindən yetişdirilmiş və dəstəklənmiş bir insan idi. Lakin SSRİ ilə İraq arasında 1972-ci ildə imzalanan dostluq və əməkdaşlıq haqqındakı müqavilə SSRİ-nin Bərzaniyə verdiyi dəstəyi çəkməsinə səbəb olmuşdu. Bu hadisədən sonra özünə yeni dəstəkçi axtaran Bərzani ABŞ üçün ideal insan idi. ABŞ-ın göstərdiyi maddi-mənəvi dəstəklə ruhlanan Bərzani və kürdlər 1974-cü ildə İraqın muxtariyyətlə bağlı təklif etdiyi yeni qanun layihəsini qəbul etməyi rədd edərək ayağa qalxdı. [5] Lakin bir müddət sonra İraqa problemlər yaşatdıqdan sonra ABŞ kürdlərə verdiyi dəstəyi geri çəkmişdir. ABŞ dövləti istər I istərsə də II Körfəz müharibəsində kürd kartından kifayət qədər istifadə etmişdir.

Soyuq müharibədən sonrada ABŞ İraqla münasibətlərini normallaşdırma bilməmişdir. I Körfəz müharibəsindən sonra belə İraqın ABŞ-ın maraqlarına uyğun hərəkət etməməsi ABŞ üçün işğaldan başqa həll yolu qoymurdu. Kürd problemi ilə ölkəni içdən oyan ABŞ, Buş doktrini, 11 sentyabr hadisələri, terrorizm, demokratiya, nüvə silahlarının yayılmaması məsələləri ilə işğal üçün beynəlxalq zəmin yaradırdı. İşğaldan sonrada bütün bir İraqın ABŞ və müttəfiqləri üçün yenidən təhlükə törədə biləcəyini düşünənlər İraqı bölmək üçün addımlar atmağa başlamışdır. Bu bölünmənin əsas tərəflərindən biri kimi isə illərdir müstəqillik üçün can atan və ABŞ-

ın maraqlarına xidmət edən kürdlər idi. İraqın şimalında yarana biləcək bir kürd dövləti ABŞ-ın maraqlarına maksimum xidmət göstərirdi. Çünki həmin vaxtlar ərzində ABŞ-ın nə İranla nə Türkiyə ilə nədəki Suriyə ilə münasibətləri yaxşı deyildi eyni zamanda bu ölkələrin hər birinin ərazisində kifayət qədər kürd yaşayırdı və demək olarki hər birinin kürd problemi mövcud idi . Türkiyədə “1 mart tezkeresinin” milli məclisdə qəbul olunmaması və Türkiyənin İraqa əsgər göndərməməsi ABŞ-la Türkiyə arasındakı münasibətlərə çox mənfi təsir göstərmişdir. [10] Güclənməkdə olan İran və Suriyə isə gələcək üçün ciddi təhdid hesab olunurdu. Bu səbəbdə İraqın bölünməsi həm İraqı zəiflədəcək, həm də yuxarıda adları sadalanan ölkələridə çətin vəziyyətə salacaqdı. Lakin adları sadalanan dövlətlərin ciddi qarşıdurması nəticəsində hələdə bir kürd dövləti yaradıla bilməmişdir.

Barak Obamanın hakimiyyətə gəlməsi ilə birlikdə ABŞ hərbi qüvvələri İraqı tərk etmişdir. [80] İŞİD-in bölgəyə gəlməsi ilə birlikdə kürdlər yenidən fəallaşmış və Kərkükü tutaraq idarəçiliyi ələ keçirtmişdilər. 2017-ci ildə “Kürdüstan” üçün bölgədə referendum keçirilmiş lakin bu referendumun nəticələri tanınmamışdır. Referendumdan sonra isə Türkiyə və İranın təkidi və dəstəyi ilə yenidən özünə gələn İraq dövləti Kərküke hücum edərək kürdlərdən azad etmişdir.

Kərkükdə maraqları olan digər böyük bir güc Avropa İttifaqı dövlətləridir. 19-cu əsrin sonlarından etibarən Avropa dövlətləri arasında dünyanın yenidən bölüşdürülməsi uğrunda mübarizələr başlamış ittifaqlar qurulmuşdur. Bu dövrlər ərzində müstəmləkəçilik siyasəti geniş yayılmışdı. Xüsusilə İngiltərə və Fransa bir çox müstəmləkəsi mövcud idi. Ortə şərqə nəzarət funksiyasını əsasən İngiltərə üzərinə götürmüşdü. Çünki Hindistanda İngiltərənin müstəmləkəsi altında idi və ora gedən yol buradan keçirdi. Orta şərqdə zəngin neft yataqlarının aşkar olunmasından sonra yeni-yeni güclənməyə başlayan Almaniya və Fransasında bu bölgəyə marağı artmışdır.

I dünya müharibəsində Almaniyanın məğlub olması ilə birlikdə bu bölgədən əlini çəkməyə məcbur olmuşdur və İngiltərə ilə Fransa isə İraqı Türkiyədən qopararaq öz mandatlarına çevirmişdirlər. Xüsusilə İngiltərənin bu işdə böyük əməyi

olmuşdur. 1927-ci ildə Kərkükdə Baba-Qurqur yatağının kəşf olunması ilə İngiltərə mühüm üstünlüklər əldə etmişdir. İraqın zəngin enerji ehtiyatlarını fransız şirkətlərlə birlikdə çıxaran İngiltərə gücünə güc qatmışdır.

Lakin faşizmin yayılması və dünyanın yenidən bölüşdürülməsi uğrunda mübarizə II Dünya müharibəsinə gətirib çıxarmışdır. İkinci dünyanı müharibəsində zəifləyərək çıxan və kommunizm təhlükəsi ilə üz-üzə qalan Avropa dövlətləri öz içlərinə çəkilməyə məcbur olmuşdur.

Soyuq müharibədən sonra yenidən güclənən Avropa dövlətləri yenidən siyasi arenaya qayıtmış və yeni bir qütbə çevrilmək iddiasında olmuşdurlar.

Avropa dövlətlərinin Kərkükdəki maraqları əsasən Kərkükün zəngin enerji resursları ilə bağlı olmuşdur. İqtisadiyyatı güclənən Avropa dövlətlərinin enerjiyə olan ehtiyacında böyümüşdür. Avropa ölkələrinin enerji siyasətinin əsas istiqaməti enerji ehtiyatlarının sabit, kəsintisiz, uyğun qiymətlərlə çeşidli mənbələrdən və çeşidli yollardan təmin edilməsidir. [85] Kərkükün zəngin neft ehtiyatları və Avropaya o qədərdə uzaqda yerləşməməsi Kərküku əlverişli bir alternativ halına gətirir. Kərkük neftinin keyfiyyəti və rahat çıxarılmasında Avropa ölkələri üçün əlavə bir stimuldur.

Kərkük neftini Avropa ilə birləşdirən iki böyük neft kəməri var ki (Kərkük-Ceyhan və Kərkük-Baniyas) onlardan biri hal-hazırda fəaliyyət göstərmir digərində isə tez-tez problemlər baş verir. Bu problemlərin aradan qaldırılması və Kərkükün zəngin potensialından maksimum dərəcədə faydalanmaq Avropa dövlətləri üçün prioritet məsələlərdən biridir. İraq dövlətinin Kərküku peşmərgələrdən azad etməsindən sonra bu yolda ciddi addımlar atılmışdır. İngiltərənin BP şirkəti başda olmaqla bir sıra şirkətlər Kərkükdəki neft ehtiyatlarının işlənməsində iştirak etmək istəmişdirlər. Kərkük neftinin çıxarılaraq Avropa bazarlarına çıxarılması həm avropa dövlətlərinin artan enerji istehlakı üçün ciddi bir mənbə kimi çıxış edə bilər həm də Rusiyadan olan asılılığın azalmasına yardımçı ola bilər.

3.2. Kərkükdə yerli qrupların maraqları

3.2.1. Kürd qrupların Kərkükdəki maraqları

Kərkük dəfələrlə kürd rəsmiləri tərəfindən “Kürdlərin Qüdsü”, “Kürdistanın” ürəyi adlandırılmışdır. [43] Kürdlər Kərküksüz bir Kürdistanı heç bir zaman qəbul etməmiş, bu bölgə uğrunda mübarizə aparmışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri, Kərkükdə mövcud olan enerji ehtiyatları ilə əlaqədardır. İraqda hasil olunan neftin 40%-i Kərkükün payına düşür. Ölkədə aşkar olunmuş neft rezervlərinin 6%-i potensial neft rezervlərinin isə 9%-i Kərkükün payına düşür. [21] Kərkük neft, neft enerji, enerji güc, güc isə təhlükəsizlik deməkdir. Kürdlər öz təhlükəsizliyini və qurmaq istədikləri kürd dövlətinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Kərkükü əldən buraxmaq niyyətində deyildir.

Kürdlərin Kərkük üzərindəki maraqları və Kərkükə yiyələnmək istəyi, əsasən Kərkükün Türkiyənin tərkibindən qoparılaraq İraq Krallığının tərkibinə verilməsindən sonra genişlənmişdir. Bu istək özünü xüsusilə türkmənlərə qarşı edilən qırğınlarda göstərmişdir. Bu qırğınlar fasilələrlə uzun müddət davam etmişdir. Lakin “BAAS” partiyasının idarəçiliyi ələ keçirtməsi ilə kürdlər ciddi təzyiqlərlə üzləşmişdir. 1970-ci ildən sonra soyuq müharibə illəri ərzində kürdlər xarici qüvvələrində dəstəyi ilə dəfələrlə hakimiyyətə qarşı ayağa qalxmış, özünü idarəetmə statusu istəmişdir. Lakin bu nümayişlər kürdlər üçün baha başa gəlmiş, Səddamın qəzəbinə tuş gəlmişdirlər. Bu illər ərzində Səddamın göstərişi ilə kürdlərə qarşı qırğınlar, qətlamlar törədilmişdir.

I Körfəz müharibəsindən sonra müttəfiqlər, kürdləri Səddamın zülmündən qorumaq üçün əsasən kürdlərin yerləşdiyi 36-cı paraleldən şimalda yerləşən ərazini, İraq hərbi hava qüvvələrinin uçuşlarına bağlamışdır. [66]

2003-cü ildə ABŞ-ın İraqı işğal etməsindən sonra kürdlər üçün mühüm fərsətlər yaranmışdır. ABŞ həm uzun illərdir öz maraqları çərçivəsində istifadə etdiyi kürdləri mükafatlandırmaq, həmdəki “Böyük Orta Şərq” layihəsi çərçivəsində ilk öncə kürdlər vasitəsi ilə İraqı bölmək, və daha sonra bu bölünmə ilə bölgədə yaşayan digər böyük dövlətlərin (Türkiyə, İran, Suriyə kimi) bölünməsi və ya

nəzarətdə saxlanması üçün zəmin hazırlamaq üçün addımlar atmağa başlamışdır. Bu çərçivədə ABŞ-ın dəstəyində alan kürdlər İraqın şimalında müstəqil dövlət qurmaq üçün hərəkət etməyə başlamışdır.

Kərküksüz bir dövlət qurmaq istəməyən kürdlər ilk öncə şəhərə kürdləri köçürərək şəhərin etnik tərkibinin dəyişdirilməsi üçün addımlar atmışdır. Daha sonra, 2005-ci ildə yazılan İraq konstitusiyasına Kərkükün statusu məsələsinin əlavə edilməsi isə Kərkük üçün atılan ən böyük addımlardan biri olmuşdur. Bu konstitusiyanın 140-cı maddəsində göstərilmişdir ki, 2007-ci ilə qədər Kərkük şəhərinin etnik tərkibi normallaşmalı, sonra əhalinin sayı müəyyən olunmalı, son mərhələdə isə referendum keçirilməli idi. Lakin Kərkükdə yaşayan ərəb və türkmənlər başda olmaqla Türkiyə və İran kimi bölgə ölkələrinin ciddi müqaviməti sayəsində referendum baş tuta bilməmişdir.

2014-cü ildə İŞİD-in İraqa hücum etməsi ilə birlikdə isə İraq ordusu geri çəkilməmiş və Kərkük kürd peşmərgələrinin idarəçiliyinə keçmişdir. [82]

2017-ci ildə kürdlərin rəsmi bayramı sayılan “Novruz bayramı” ərəfəsində Kərkük Məclisində kürd bayraqlarının asılması Türkiyə tərəfindən sərt reaksiyalarla qarşılanmışdır. [42]

2017-ci ilin İyun ayının 8-də isə əks həmlə ilə KDP-nin rəhbəri Məsud Bərzani etdiyi açıqlamada Kərkükün statusu ilə bağlı referendumun 25 sentyabr 2017-ci ildə keçiriləcəyini bildirmişdir. [77] Bütün beynəlxalq reaksiyalara və xəbərdarlıqlara əhəmiyyət verməyən kürdlər planlaşdırılan tarixdə referendumun keçirilməsinə nail ola bilmişdir. Lakin bu referendum şərti xarakter daşımışdır. İraq ordusunun və müttəfiqlərinin 2017-ci ilin oktyabr ayında Kərkükə hücum edərək Kərkükü kürd peşmərgələrindən azad etməsi və Kərkükdə idarəçiliyi ələ keçirtməsi kürdlərin bölgədəki maraqlarına çox ağır bir zərbə vurmuşdur. [85] Hətta bu hadisə “Kürdistan Regional İdarəçiliyi”-nin və KDP-nin rəhbəri Məsud Bərzaninin 12 illik vəzifəsini itirməsi ilə nəticələnmişdir. Məsud Bərzani çıxışında ABŞ-ı hədəf göstərərək 16 oktyabr gecəsi böyük bir xəyanətə məruz qaldıqlarını, Kərkükün təslim edildiyini və zəhərli bir xəncərin həm xalqlarının həm də peşmərgələrin kürəyinə vurulduğunu

qeyd etdi və ABŞ-ın terrorist elan etdiklərinin niyə ABŞ silahları ilə onlara hücum etməsini anlamadıqlarını bildirdi. [18]

3.2.2 Türkmən qrupların Kərkükdəki maraqları

Türkmənlər min ildən artıqdır ki İraq dövlətinin ərazisində yaşamaqdadır. Osmanlı imperiyasının hakimiyyəti illərində idarəçilikdə aktiv rol oynayan türkmənlər, İraq xalqı içində də təhsil və mədəniyyətinə görə seçilən qruplardandır. Türkmənlər İraqda üçüncü ən böyük etnik qrupdur. Türkmənlər öz siyasi mübarizələrini həmişə sülh yolu ilə aparmış, silahlı mübarizəni rədd etmişdirlər. Amma türkmənlərin bu yaxşı niyyəti eyni şəkildə qarşılanmamışdır. Türkmənlər istər ərəblər, istərsə də kürdlər tərəfindən həmişə təhdid olaraq görülmüş bu səbəbdən qırğınlara məruz qalmış, təqib edilmişdirlər. Minlərlə türkmən İraq dövlətinin tərkibinə qatıldıqdan sonra İraq hökumətinin nasist siyasətinin qurbanı olmuşdur.

İraqda 1925-ci ildə qəbul olunan ilk konstitusiya 3 dildə ərəb, kürd və türk dilində yazılmışdır. 1933-cü ildə edilən düzəlişdə göstərilirdi ki, ölkədə rəsmi dil ərəb dili olacaqdır, lakin 1931-ci ildə bu maddə ilə əlaqəli olan 74 sayılı məhəlli dillər qanununu Türkmənləri istisna etmiş, Türkmənlərin çoxluq təşkil etdiyi, Kərkük və Ərbil kimi bölgələrdə məhkəmə işlərinin türk dilində olması gərəkdiyini bildirirdi.[64]

1950-ci illərdə hökumət məktəblərdə türk dilinin istifadə olunmasının azaldılmasına yönəlmişdir. Daha sonra 1970-ci ildə hökumət məktəblərdə türk dilində təhsili ləğv etmişdir. [35]

1970-80 ci illərdə türkmənlərə qarşı etnik təmizləmə siyasəti davam etdirilmişdir. Türkmən liderlər tutulub asılmış və ya əsassız iddialarla həbsə atılmışdılar. 1957-ci ildə İraqda əhalinin sayımı gerçəkləşdirilmiş və türkmən əhalisi 567000 nəfər ilə İraqda yaşayan əhalinin təqribən 10 %-ni təşkil etmişdir.

19-cu əsrin 60-cı illərinə qədər Kərkük əhalisinin böyük bir qismini türkmənlər təşkil edirdi. Lakin İraq hökuməti tərəfindən tətbiq olunan ərəbləşdirmə siyasəti nəticəsində türkmənlər Kərkükdəki üstünlüklərini itirmişdirlər.

Türkmənlərə qarşı yeridilən assimilasiiya siyasəti 19-cu əsrin 80-ci illərindən sonrada davam etmişdir. Açıq yerlərdə türkcə danışmaq qadağan edilmiş, bir çox türkmən kənd və qəsəbələri dağıdılmış, adları türk dilində olan bir çox yaşayış yerinin adı ərəbcə adlarla əvəz edilmiş hətta 29 yanvar 1976-cı ildə qəbu olunan qərar ilə Kərkükün adı dəyişdirilərək Əl-Təminə çevrilmişdir. [26]

1981-ci ildə qəbul olunan 1391 nömrəli qərarla Türkmənlərin cənub vilayətlərinə köçürülməsi qərarlaşdırılmışdır. 1984-cü ildə qəbul olunan qərarla türkmənlərin ərazilərinin müsadirə olunaraq cənubdan gətirilə ərəblərə paylanması qəbul olunmuşdur. Yenə eyni ildə qəbul olunan 418 sayılı qərarla isə türkmənlərin Kərkükdə daşınmaz əmlak almaları qadağan edilmişdir. [25]

1991-ci ildə türkmənlərə qarşı İraq hökuməti tərəfindən Altıncı körpü qətləmini törədilmişdir. Bu qətləmdə 100-ə yaxın türkmən öldürülmüşdür. 2017-ci ildə bu qətləmin 26-cı il dönmündə çıxış edən Azərbaycan millət vəkili Qənirə Paşayeva bu qətləmi türkmənlərin yanında olduqlarını və bu qətləmi unutmayacaqlarını bildirmişdir. [1]

Yalnız 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq türkmənlər, Türkiyədə dəstəyi ilə fəallaşmağa başlamışlar. Bu yolda ən önəmli addımlardan biri 1990-cı ildə İraq Milli Türkmən partiyasının (İMTP) qurulması idi. [66]

24 aprel 1995-ci ildə yaradılan İraq Türkmən Cəbhəsi (İTC), türkmənlərin təşkilatlanması və haqlarının qorunması uğrunda atılan digər bir böyük addım idi. Lakin türkmənlərin bu addımı həm bölgədəki kürdlər, həm də İraq hökuməti tərəfindən təşvişə səbəb olmuşdur. 1996, 1998 və 2000-ci illərdə türkmənlərə qarşı edilən hücumlar türkmənlərin təşkilatlanması prosesinə çox ağır bir zərbə vurmuşdur. [66]

1996-cı ildə KDP ilə əməkdaşlıq edən İraq hökuməti İTC ofislərinə hücum edərək onları türkmən fəalı öldürmüş və həbs etmişdir.

1997-ci ildə əhalinin sayım prosesi gerçəkləşdirilmişdir. İraq idarəçiliyi və təhlükəsizlik təşkilatları türkmənlər arasında “özlərini türkmən yazdıranların hər cürə vətəndaşlıq haqları əlindən alınaraq sürgün ediləcəkləri” şaiəsini yaymışdılar. Bu səbəbdən bir çox türkmən öz mal və can qorxularından dolayı özlərini ərəb

yazdırmağa məcbur olmuşdur. Bu hadisələrin bir çoxuna BMT insan haqları raportundada yer verilmişdir. [66]

Bu hadisələr ərəfəsində türkmənlər həm də psixoloji təzyiqə məruz qalmışdılar. Kürd qəzetlərində və televiziya kanallarında Türkiyənin türkmənlərdən öz maraqlarını yeritməsi üçün istifadə etməsi iddiaları ortaya atılmışdır.

Türkmənlərin sıxışdırılmasına dair digər bir fakt ABŞ-ın İraqı işğal etməsindən sonra ortaya çıxmışdır. ABŞ İraqı işğal etikdən sonra 14 İyul 2003-cü ildə Müvəqqəti İdarəçilik Şurası yaradılmışdır. Bu şuranın tərkibi 13 şiə, 5 sünni-ərəb, 5 kürd, 1 türkmən 1 assuri-xristian olmaqla cəmi 25 üzvdən ibarət idi. Bu bölünmədəndə aydın olur ki türkmənlər yeni qurulacaq hökumətdə ərəb ə kürdlərlə birlikdə üçüncü ünsür olmaq əvəzinə əhali baxımından azlıq təşkil edən assurilərə bərabər tutularaq idari və mədəni olaraq azlıq hesab olunmuşdur.

Türkmənlər isə kürdlərin türk tezisinin əksini iddia edərək Türkiyə tərəfinin onlara yetərli dəstəyi vermədiyini və bu səbəbdə türkmənlərin İraq siyasətinin yetərincə aktiv ola bilmədiyini bildirməkdədirlər.

Yuxarıdada bəhs edildiyi kimi ABŞ işğalından sonra İraqda qurulan yeni hökumətlə birlikdə türkmənlər Kərkükdə nüfuzlarını dahada itirmiş, birsıra çətinliklərlə üz-üzə qalmış, İraq cəmiyyətindəki rolları üçüncü dördüncü sinif vətəndaş səviyyəsinə düşmüşdür.

İraq türkmənləri unitar bir İraq dövlətinin, irq, dil, din və məzhəb fərqi olmadan pluralist demokratik, parlamentar, insan haqqlarına hörmətlə yanaşan bir cizgidə yenidən formalaşmasını istəməkdədir.

Türkmənlərin Kərkükdəki əsas istəkləri isə Kərkükün xüsusi bir statusa malik olması və Kərkükün idarəçiliyinin Kərkükdə üstünlük təşkil edən etnik qrupların əlinə verilməsidir. Kərkükdə üstünlük təşkil edən əsas qruplardan olan türkmənlərin idarəçilikdə rol oynamalarının vacib olduğunda bildirilməkdədir.

İraqın ABŞ tərəfindən işğal olunması ilə birlikdə kürdlər Kərkükdə etnik quruluşun dəyişdirilməsi və türkmənlərin sıxışdırılması vasitəsi ilə Kərkükə yiyələnməyə çalışmışdılar. Lakin türkmənlər bütün mümkün vasitələrlə buna əngəl

olmağa və tarixi bir türk yurdu olan Kərkükün digər aktorların əlinə keçməsinə maneə törətməyə çalışmışdılar.

Kərkükün statusunun müəyyənəlməsi üçün 2007-ci ildə keçirilməli olan referendum türkmənlər tərəfindən narazılıqla qarşılanmış və etirazlara səbəb olmuşdur.

İŞİD-in İraqda fəallaşması və İraq qüvvələrinin geri çəkilməsi ilə birlikdə kürdlərin Kərkükdə idarəçiliyi ələ keçirtməsi türkmənlərdə böyük ruh düşkünlüyünə və məyusluğa səbəb olmuşdur.

2017-ci ilin sentyabrında Kərkükdə kürdlər tərəfindən keçirilən referendum türkmənlər tərəfindən boykot edilmiş və türkmənlər seçkidə iştirak etməmişdir. [16]

2017-ci ilin oktyabrında İraq hökumətinin Kərkükə müdaxiləsi və kürd peşmərgə qüvvələrini Kərkükdən çıxararaq idarəçiliyi yenidən ələ keçirtməsi türkmənlər tərəfindən böyük sevinclə qarşılanmışdır.

Lakin bu hadisədən dərhal sonra yenidən türkmənlərə qarşı sui-qəsdlər başlamışdır. Kərkükdə 4 ay ərzində 19 türkmən silahlı hücum nəticəsində həyatını itirmişdir. Hücumların hədəfində siyasətçilər, müəllimlər və fərqli sosial qruplara aid şəxslər olmuşdur. Bu sui-qəsdlərin bir çoxunun üstünün açılmaması türkmənlər tərəfində qorxuya səbəb olmuşdur. [27]

İTC sədr muavini və Kərkük millət vəkili Həsən Turan türk mətbuatına verdiyi müsahibədə, “Kərkükün xüsusi bir statusa sahib olub, federativ bir quruluşa malik olması üçün uzun müddətdirki bir layihə hazırlayırıq. Səddam Hüseynin devrilməsindən sonra kürdlərin Kərkükdə qurmaq istədikləri idarəçilikdən Kərkükü xilas etmək istəyirik. Bu layihəni gündəmə gətirməyimizin əsas səbəbi türkmənlərə qarşı edilən assimilasianı əngəlləməkdir. Hər nə qədər ədalət və bərbəərlikdən bəhs edilsədə bugün Kərkükdə harada isə bütün idarə vəzifələri kürdlərin əlindədir və türkmənlərin vəzifələrə keçməsi əngəllənməkdədir. Kərkükün xüsusi bir status qazanması digər bölgələrimizin xilas olması üçün də örnək təşkil edəcəkdir. Kürdlər qədər böyük iddialarımız olmasada öz bölgəmizi qurmaq üçün Kərkükün idarəçiliyi üçün addımlar atacağıq” deyər bildirmişdir. [62]

NƏTİCƏ

Messopotomiya hələ qədim dünya tarixində istər iqlimi ilə istərsədə məhsuldar torpaq örtüyü ilə insanların ən çox məskunlaşdığı coğrafi ərazi olmuşdur. Messopotomiyanın ən önəmli yerlərindən birində yerləşən Kərkükündə tarixdə özünə məxsus yeri olmuşdur. Qədim ipək yolunun üzərində yerləşməsi və tranzit xarakter daşması Kərkükü daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Tarix boyu tarixin ən böyük dövlətləri və ittifaqları Şummerlər, Akkadlar, Assurlar, Farslar, Ərəblər, Türklər və digərləri Kərkükə sahib olmaq istəmişlər.

11-ci əsrdə Səlcuqların Kərkükü tutması ilə birlikdə Kərkükdə 900 illik Türk hakimiyyəti başlamışdır. Osmanlı imperiyasının 1517-ci ildə Kərkükü tutması ilə isə bu türk hakimiyyəti dahada möhkəmlənmişdir. Osmanlı dövlətinin təbəçiliyi altında olan Kərkük, Mosul vilayətinin tərkibində daxil olan bir Sancaq idi. Osmanlı dövləti arxivlərindəndə aydın olur ki, bu dövrdə Kərkükün əhalisinin böyük bir qismini türklər və müsəlmanlar təşkil etmiş və əhali əsasən türk dilində danışmışdır.

20-ci əsrin sonlarına doğru dünyanın yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı dövlətlər yenidən mubarizəyə qoşulmuşdur. Bu dövrdə Kərkükdə enerji resurslarının aşkarlanması ilə birlikdə Kərkükün önəmi dahada artmışdır. I dünya müharibəsindən sonra Kərkük Osmanlı imperiyasından qoparılmış və İngilislərin mandatı altına düşmüşdür.

Bu tarixdən sonra ingilislər Kərkükü öz təsiri altında saxlamaq və Türkiyəyə birləşməsinə əngəlləmək məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirtmişdir. Kərkükün İraqın tərkibinə qatılmasında bu tədbirlər sırasındadır. 1926-cı ildə imzalanan Ankara müqaviləsi ilə Kərkük rəsmən Türkiyədən qoparılmış və İraq Krallığının tərkibinə daxil edilmişdir. Bu tarixdən sonra Kərkük ağırlı günlər yaşamışdır. Kərkük bölgəyə yiyələnməyə çalışan kürdlər və ərəblər arasında mübarizə meydanına çevrilmişdir. Bu mübarizədən ən çox zərərçəkən tərəf isə Kərkükdə yaşayan türkmənlər olmuşdur. Türkmənlər sırf Kərküdə çoxluq təşkil etdikləri üçün diskrimnasiyaya, assimilyasiya məruz qalmışdılar. Müxtəlif zaman kəsiklərində istər kürdlər, istərsədə ərəblər

bölgənin etnik tərkibini öz xeyrlərinə dəyişmək üçün gah ərəbləşdirmə gahda kürdləşdirmə siyasəti yürütmüşdülər.

Kərkükün tarixinə və mədəniyyətinə baxdıqda türk izlərini açıq-aşkar görmək mümkündür. Kərkük qalasının, abidələrinin, ədəbiyyatının formalaşmasında türkmənlər mühüm rol oynamışdır.

1927-ci ildə Kərkükdə kəşf olunan Baba Qurqur yatağı 1948-ci ildə Səudiyyə Ərəbistanının yrləşən Gavar yatağının kəşfinə qədər dünyanın ən böyük yatağı hesab olunurdu. Kərkükün enerji ehtiyatlarının İraqın və dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün müstəsna önəmi vardır. Kərkükün neft ehtiyatları ümumi İraq ehtiyatlarının 40 %-ni, İraqda hasil olunan xam neftin isə 10%-ni təşkil edir. Kərkükün ərazisindən başlayıb və xarici dövlətlərə çəkilən Kərkük-Ceyhan, Kərkük-Baniyas və Kərkük-Haifa kimi iri, regional və beynəlxalq əhəmiyyətli boru kəmərləridə mövcuddur. Lakin Kərkükdə və İraqda illərdir sabitliyin bərqərar oluna bilməməsi Kərkükün enerji potensialından lazımınca istifadə oluna bilməməsinə səbəb olmuşdur. İsrail dövlətinin qurulması və İsrail-Ərəb muharibəsinin başlaması ilə birlikdə Kərkük-Haifa boru kəməri fəaliyyətini dayandırmışdır. Həmçinin Səddam Hüseynin qatı siyasəti və ölkəni muharibələrə çəkməsi ilə birlikdə Kərkük-Baniyas və Kərkük-Ceyhan boru kəmərlərindədə kəsilmələr olmuşdur.

Kərkükün önəmli geostratejik mövqeyi və zəngin təbii resursları Kərkükü paylaşla bilməyən bir əraziyə çevirmiş və nəticədə Kərkük ətrafında maraq qrupları formalaşmağa başlamışdır. İraq və Türkiyə kimi Kərkükdə iddialı olan böyük regional güclərlə bərabər ABŞ, Rusiya və Avropa ölkələri kimi qlobal güclərdə Kərkükdə maraq mubarizəsinə qoşulmuşdur. Bunlara əlavə olaraq kürdlər və türkmənlər kimi bölgədə çoxluq təşkil edən qruplarında Kərküklə bağlı maraqları mövcuddur.

İraq dövləti bütün mümkün vasitələrlə Kərkükü öz coğrafi sərhədləri daxilində saxlamaq niyyətindədir. Eyni zamanda Türklərdə tarixi bir türk yurdu olan və “Misakı Milli” daxilində hesab etdikləri Kərkükdə yaşayan türkmənlərin

hüquqlarının qorunmasını və Kərkükün zəngin enerji resurslarından faydalanmaq istəməkdədirlər.

ABŞ və Rusiya kimi böyük dövlətlər istər soyuq muharibə dövründə istərsədə soyuq muharibədən sonra Kərkükü təsir dairəsində saxlamaq və öz siyasətləri üçün istifadə etmək niyyəti güdmüşdülər. Kərkükün enerji potensialı hər bir dövlətin olduğu kimi bu iki nəhəng dövlətində diqqətində olmuşdur.

Aİ ölkələri isə Kərkükü Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün fürsət kimi görməkdədirlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Qənirə Paşayeva *Altıncı körpü qətləminin 26-cı ildönümü ilə bağlı Türk dünyasına çağırış edib* (27.03.2017), <http://editor.az/q%C9%99nir%C9%99-pasayeva-altinkorpu-q%C9%99tliaminin-26-ci-ildonumu-il%C9%99-bagli-turk-dunyasina-cagiris-edib/>
2. Məmmədov. E, *Səlcuqlar* (Bakı 2015) ss. 43-46.
3. Yaqubov. M, *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər və Diplomatiya tarixi*, (Bakı 2009) s. 26.

Türk dilində:

4. Abdulvahit. K, “Kardaşlık” , *Kültür Sanat Edebiyyat ve Folklor Dergisi*,(Nisan-Haziran 2012),
<http://www.kerkukvakfi.com/sites/default/files/documents/kardaslik%2054.pdf>
5. Arkan H., *İrəklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları* (1918–2005), CTAD, Yıl 9, Sayı 18 (Güz 2013), s. 79-117.
6. Bakır. A, “ ESKİ ÇAĞLARDAN GÜNÜMÜZE KADAR TÜRKMEN ŞEHİRİ KERKÜK”, *Kerkük Vakfı*, <http://www.kerkukvakfi.com/tr/content/266>
7. *Barzani Türkiyeyi yine tehdit etdi!* (08 Nisan 2007),
<http://www.gazetevatan.com/barzani-turkiye-yi-yine-tehdit-etti--115413dunya/>
8. Blascke. B, *İrakta egemenliğin devri birinci yılınında*, (28.06.2005),
<http://www.dw.com/tr/irakta-egemenli%C4%9Fin-devri-birinci-y%C4%B1l%C4%B1nda/a-2524568>
9. *Celal Talabani kimdir?*,
<https://www.gzt.com/haber/celal-talabani-kimdir-2795837>
10. Ceylan. A, Uslu. İ, *1 MART TEZKERESİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ* (15 Haziran 2012),
<http://politikaakademisi.org/2012/06/15/1-mart-tezkeresinin-turk-dis-politikasina-etkisi/>

11. “Çetinsaya G”, 30 Ocak 2005 Irak seçimleri sonrası Irak, (30 Ocak 2005), <https://www.setav.org/30-ocak-2005-irak-secimleri-sonrasi-irak/>
12. Davutoğlu: Kerkük güzel bir örnek olmalıdır (20 Kasım 2014), <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-kerkuk-guzel-bir-ornek-olmalidir>
13. Değerli. E. S, “Lozan Barış Konferansında Musul”, Cilt.10, № . 18 (Aralık 2007), <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c10s18/makale/c10s18 m7.pdf>, ss. 127-140.
14. Erdoğan'dan Kerkük Meclisine bayrak tepkisi (4 Nisan 2017), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39492528>
15. Erdoğan. B, Çevreleme Politikası (31 Ocak 2014), <http://www.tuicakademi.org/cevreleme-politikasi/>
16. Hacaloğlu. H, Türkmen Partilerinden 25 Eylül Referandumu'na Boykot (11 Eylül 2017), <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkmen-partilerinden-25-eylul-referandumuna-boykot/4024200.html>
17. İkbāl M. A., Irak Kürt Bölgesinin Jeopolitiğine İlişkin Stratejik Öngörüler, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.84.
18. İKBY Başkanı Mesut Barzani: Kerkük'te meydana gelen büyük bir ihanetti (29.10.2017), <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ikby-baskani-mesut-barzani-kerkukte-meydana-gelen-buyuk-bir-ihanetti-40627027>
19. İkrām. B, “ Tarihin çirkin yüzü: Halepçe Katliamı”, Akademik Perspektif, (15 mart 2014), <http://akademikperspektif.com/2014/03/15/tarihin-cirkin-yuzu-halepce-katliami/>
20. İlker. A, Misak-ı Milli, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara, 1998, s. 205
21. İnan, A. (2013). Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak İlişkileri (1973-2011). *Ortadoğu Analiz*, 5(56), s.68-83.
22. ‘İngiliz oyunu’nda Musul’u kaybettik. <http://www.karar.com/detay-haber-haberleri/ingiliz-oyununda-musulu-kaybettik-285041> 25.12.2017
23. Irak ve İran Kerkük petrol için anlaştı (9 Aralık 2017),

- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42293834>
24. *Irak, BP ile anlaşma imzaladı* (18.01.2018),
<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/01/18/irak-bp-ile-anlasma-imzaladi>
25. “Irak Hükümeti 20 Ekim 1981’de Kerkük’ün millî özelliğini değiştirmek için Irak’ın güneyinde Amara’da 20.000 ev yaparak Türkmen ailelerini o bölgeye yerleşmeye zorladı.” (Ali Gökhan Kayılı, *The Iraqi Türkmen (1921-2005)*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 159.
26. Kerkuklu.S , *Türkmen of Iraq*, 2006, s. 41; Kayılı. A, *The Iraqi Türkmen (1921- 2005)*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54.
27. *Kerkükte 4 ayda 19 Türkmene suikast* (08.02.2018),
<https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/02/08/kerkukte-4-ayda-19-turkmene-suikast>
28. Kılıç,R. (2010). (10.02.2018) Kerkük ve Musulun tarihi, COĞRAFİYASI.*Tübar*,28,s.246-259.
29. KURTÇEPHE.İ. *TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA MUSUL SORUNU*. “3 kasım 2008” <http://www.yenidenergenekon.com/315-irak-drami-musulu-nasil-kaybettik/> 25.12.2017
30. Kekilli, E.,Acun,C. (2017). Referandum Sonrası Kerkük ve Tartışmalı Bölgelerin Durumu: Türkiye’nin Pozisyonu.*Seta Prespektiv*,181,s.1-6.
31. Kerküklü,A. (2008).Kerkük’ün Nüfus Yapısı Değiştiriliyor.*Kök sosyal ve stratejik araştırmalar*.s.1-13.
32. *Kerkük, Türkiye’ye gaz ihracı için boru hattı inşasına başladı*, Akşam, 07 Ocak 2016, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/kerkuk-turkiyeye-gaz-ihraci-icin-boru-hatti-insasina-basladi/haber-478595>10.02.2018
33. *Kerkük petrolüne yeni rota iddiası*, Milliyet, 08.11.2017,
<http://www.milliyet.com.tr/kerkuk-petrolune-yeni-rota-iddiasi-ekonomi-2551236/> 11.02.2018
34. *KERKÜK KALESİNİN ARDINDA* , Aydın dergisi, <http://www.aydin.edu.tr/tr-tr/arastirma/universite-yayinlari/Documents/AYDIN%20DERGI%2024.pdf> , 12.02.2018

35. Kopar. M, “Bir Türkmen Şehri Kerkük”, *Dergipark*, (2009), <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/421937>, ss. 113-136.
36. Kurtcephe. İ, “*Irak dramı: Musulu nasıl kaybettik*”, (3 Kasım 2008), <http://www.yenidenenergenekon.com/315-irak-drami-musulu-nasil-kaybettik/>
37. Kısıklı. E, “*Atatürk yolu dergisi*”, ss. 487-526.
38. Keleş.Z, *Musul Meselesi*,
<https://stratejisite.files.wordpress.com/2015/11/musul-meselesi.pdf> s. 5
39. Köker. İ, *Kerkük: Irakta bir bölgeye bağlı olmayan vilayet* (7 nisan 2017),
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39512741>
40. *Kerkük neden önemli* (16 Haziran 2014),
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/kerkuk-neden-onemli>
41. *Kerkük, Türkiye'ye gaz ihracı için boru hattı inşasına başladı* (07 Ocak 2016),
<https://www.aksam.com.tr/ekonomi/kerkuk-turkiyeye-gaz-ihraci-icin-boru-hatti-insasina-basladi/haber-478595>
42. *Kerkükte bayrak kriz*, (29 mart 2017),
<http://www.dw.com/tr/kerk%C3%BCkte-bayrak-krizi/a-38178437>
43. *Kubat Talabani: Kürdistanın Kudüsünde bayrağımız dalgalanıyor* (29 Mart 2017),
<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/03/29/kubad-talabani-kurdistanin-kudusunde-bayragimiz-dalgalaniyor/>
44. Mazin. H, “*Türkiye’nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler*”, *Stratejik Analiz*, C.4, S.48 (Nisan, 2004).
45. MELEK. K; *İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, 1890-1926, İstanbul, S.12.*
46. Mengü Cüneyt, “*İşgal Sonrası Irak’ın Yeniden Yapılandırılmasına Dair Tasarılar*”, Kök Soysal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 29 Nisan 2008, s.3.
47. MGK bildirisinde altı çizilen Uluslararası haklar neler? *Habertürk* (22.09.2017)
48. *Musul-Kerkük ile ilgili Arşiv Belgeleri (1525–1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayımı, Ankara, 1993, ss 15

49. Musul ve Kerkük Türkiye'den nasıl koparıldı,
[http://www.dunyabulteni.net/haber/223260 /musul-ve-kerkuk-turkiyeden-nasil-koparildi](http://www.dunyabulteni.net/haber/223260/musul-ve-kerkuk-turkiyeden-nasil-koparildi)
50. Muhammed İ, Kurdistan ve Dewamet el Harp, (Kurdistan ve Devamet el Harp), Dar al-Hikma Publishing and Distribution, London, 2000, s. 253-270.
51. *Musul-Kerkük meselesinin tarihçesi*
http://www.kerkuk-musul.com/tarihce_2.html
52. No:161 - 26 Ekim 2005, *Irak Anayasa Referandumu*
[hk.http://www.mfa.gov.tr/no_161---26-ekim-2005_-irak-anayasa-referandumu-hk_.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/no_161---26-ekim-2005_-irak-anayasa-referandumu-hk_.tr.mfa)
53. Okuducu. İ, *Kerkükün tartışmalı statüsü* (04.04.2017),
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kerkukun-tartismali-statusu-/788904>
54. ÖZMEN. H, *Irak ve Türkmen Dosyası*, TİKV yay., Kasım, 2001.
55. Öztürk. M, “I. KÖRFEZ SAVAŞI’NDAN (1990- 91) - 11 EYLÜL SÜRECİNE ABD’NİN IRAK POLİTİKASI VE BUNUN TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ”, *Akademik Bakış Dergisi*, (2010),
<http://www.akademikbakis.org/> ss. 165-173.
56. Pamukçu. E, Kerkük Tarihi,
[file:///C:/Users/Luks%20Elektronik/ Downloads/444-873-1-SM 20\(4\).pdf,](file:///C:/Users/Luks%20Elektronik/Downloads/444-873-1-SM20(4).pdf)
57. Parmaksız, A. (2007). Kerkükün jeopolitiği ve Türkiye. *21. Yüzyıl Dergisi*: s.43-56
58. Saatçi. S, Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, İstanbul, 2003, ss. 194-200.
59. Sabis. A. İ, Harp Hatıralarım, C.IV.Ankara, 1951,s.7
60. *Saddam'dan sonra 4 yılda Irak'ta neler oldu?* (07.04.2007) ,
<http://www.haber7.com/dunya/haber/232854-saddamdan-sonra-4-yilda-irakta-neler-oldu>
61. Semin,A.(2015 30 Haziran), Irak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali.Bilgesam,s.1-8.

62. Türkmenler Kerkükte özel statü istiyor (25.06.2016),
<https://www.timeturk.com/turkmenler-kerkuk-te-ozel-statü-istiyor/haber-184948>
63. Üstünel. R, “2003 YILI SONRASI IRAK’TAKİ GELİŞMELERİN TÜRKİYE’NİN GÜVENLİĞİNE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ”, yayınlanmış yüksek lisans tezi, T.C. KARA HARP OKULU SAVUNMA BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ, 2015, Böl. 2, ss. 13-61.
64. Yalçın. E, “Kerkük’ün Nüfus Yapısı”, *Atatürk Dergisi*, Atatürk Üniversitesi AİİTE, C. IV, S. 3, Ocak 2005, s. 77-102
65. Yalçın. E, Kerkük’ün Nüfus Yapısını Değiştirmeye Yönelik Çalışmalar, CTAD, Yıl 12, Sayı 23, (Bahar 2016), s. 137-166.
66. Yılmaz. İ, *Geçmişten günümüze Irakta Türkmen politikası*, ÇTTAD, V/12,(2006/Bahar), s.s. 127–142
67. Yılmaz. S , “Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)” , yayımlanmış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2005, Böl. 3. Bölüm, ss. 29-49
68. *111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufasssal Tahrir Defteri (Kanuni Devri)*, ss. 14 - 15.
69. *30 Yılın Terör bilançosu: 35 bin 576 ölü!* (28.01.2013),
<http://www.radikal.com.tr/politika/30-yilin-teror-bilancosu-35-bin-576-olu-1118893/>

İngilis dilində:

70. Anderson. L and Stansfield. G, *The Future of İraq*, (New York 2004), s. 56
71. *A Guide to the United States’ History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Iraq*
<https://history.state.gov/countries/Iraq>
72. *Baba Gurgur - Eternal Fire Of Iraq*,

- <https://www.worldatlas.com/articles/baba-gurgur-eternal-fire-of-iraq.html>
73. Bet-Shlimon, Arbella Herutha. 2012. *Kirkuk, 1918-1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City*. Doctoral dissertation, Harvard University.
 74. *Iraqi forces launch 'major' Kirkuk operation* (16 oct 2017), <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/iraqi-forces-launch-major-kirkuk-operation-171015220651177.html>
 75. Galletti, M: *Kirkuk: The Pivot of Balance in Iraq Past and Present*, (2005), *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. 19, no. 2, s.1-32.
 76. *Kirkuk: NCCI Governorate Profile*, https://www.ncciraq.org/images/infobygov/NCCI_Kirkuk_Governorate_Profile.pdf
 77. Mc Kernan. B, *Kurdistan referendum results: 93% of Iraqi Kurds vote for independence, say reports* (27 September 2017), <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/kurdistan-referendum-results-vote-yes-iraqi-kurds-independence-iran-syria-a7970241.html>
 78. "Russia / Soviet Union" in *Historical Dictionary of Iraq* (eds. Beth K. Dougherty & Edmund A. Ghareeb: 2d ed: Scarecrow Press, 2013), pp. 508-09.
 79. Saeed. N, *The Kurdish Referendum and the Status of Kirkuk*, (July 5 2017), <http://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/kurdistan-referendum-and-the-status-of-kirkuk>
 80. Santora M, *Leaving Iraq Is a Feat That Requires an Army* (8 oct 2009), <https://www.nytimes.com/2009/10/09/world/middleeast/09pullout.html>
 81. Sheldon Kirshner, *Kirkuk-Haifa pipeline* (12 september 2014), <http://sheldonkirshner.com/tag/kirkuk-haifa-pipeline/>
 82. Tanya. G & Fatah. L, *Analysis: The Kurds take Kirkuk, now what?* (16 June 2014), <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/06/analysis-kurds-take-kirkuk-now-what-201461653255207327.html>
 83. *The Kirkuk-Baniyas pipeline*, 28 March 2011, <https://www.pipelinesinternational.com/2011/03/28/the-kirkuk-banias-pipeline/>
 84. Waisy. K. S, "The Algeria Agreement of March 1975 Implications in the Middle East", *INTERNATIONAL JOURNAL OF INNOVATIVE RESEARCH & DEVELOPMENT*, (February 2015)

İnternet saytları:

85. Energy Strategy and Energy Union,
<https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-strategy-and-energy-union>
86. *December 2005 Parliamentary Elections*,
<https://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/election-2005.htm>
87. Kirkuk-Baniyas pipeline pic.
https://en.wikipedia.org/wiki/Kirkuk%E2%80%93Baniyas_pipeline
88. Kirkuk-Ceyhan pipeline pic.
<http://ekurd.net/mismas/articles/misc2012/7/turkey4063.htm>
89. Musul-Haifa pipeline pic.
https://en.wikipedia.org/wiki/Mosul%E2%80%93Haifa_oil_pipeline

SUMMARY

Kirkuk, with its large oil reserves, has constituted one of the most significant points of controversy politically, ethnically, and economically in modern Iraq. Historically a Turkmen city, Kirkuk underwent a massive Arabization policy during the Baathist regime in order to modify the city's demographics. This formed the major means by which the Baathist regime sought to control this multiethnic and multi-religious city. After the US invasion of Iraq in 2003, Kurds launched a massive Kurdification program whereby Turkmen and Arabs have been encouraged to leave the city. The demography of the city has been changing in favor of the Kurds, who have resorted to all means, not excluding crimes against humanity, to form the majority of the city's population before the referendum that will decide not only the status of the city but also the future of Iraq and the Middle East. In supporting the Kurds, Western countries have ignored the suffering of the Turkmen, the primary victims of Arabization in the past and nowadays of Kurdification.

Kirkuk's administrative status is under dispute between The Iraqi national government and the semi-autonomous Kurdistan Regional Government. Article 140 of the Iraqi constitution gives Kirkuk the right to self-determination through a governorate-wide referendum, following normalization and a national census.

РЕЗЮМЕ

Киркук с его большими запасами нефти стал одним из самых значительных моментов споров политически, этнически и экономически в современном Ираке. Исторически туркменский город Киркук подвергся массовой политике арабизации во времена баасистского режима, чтобы изменить демографию города. Это стало основным средством, с помощью которого баасистский режим пытался контролировать этот многонациональный и многоконфессиональный город. После вторжения США в Ирак в 2003 году курды начали масштабную программу курдификации, в рамках которой туркам и арабам было предложено покинуть город. Демография города меняется в пользу курдов, которые прибегали ко всем средствам, не исключая преступлений против человечности, формировать большинство населения города до референдума, который будет решать не только статус города, но и будущее Ирака и Ближнего Востока. Поддерживая курдов, западные страны проигнорировали страдания туркмен, первейших жертв арабизации в прошлом и в наши дни Курдификации.

Административный статус Киркука находится под вопросом между национальным правительством Ирака и полуавтономным региональным правительством Курдистана. Статья 140 конституции Ирака дает Киркуку право на самоопределение через референдум по всей провинции, после нормализации и национальной переписи.

**Magistrant Anar Novruzov Ehtibar oğlunun beynəlxalq münasibətlər və
diplomatiya ixtisası üzrə yazdığı “Kərkükün tarixi və muasir geosiyasi vəziyyəti
mövzusunda dissertasiya işinin**

REFERATI

Mövzunun aktuallığı: Kərkükün mühüm geosiyasi mövqeyi, geostratejik xüsusiyyətləri və zəngin enerji resursları onun həm regional həmdə qlobal güclərin maraq dairəsində olmasına səbəb olmuş və daim onu diqqət mərkəzində saxlamışdır. Xüsusilə 19-cu əsrin sonlarına doğru Kərkükdə neft ehtiyatlarının aşkarlanması ilə Kərkükün önəmi dahada artmış və xarici dövlətlərin marağını cəlb etmişdir. I dünya müharibəsindən sonra Kərkükdə münaqişələr və çaxnaşmalar heç bir zaman səngiməmiş, bölgədə cinayətlər və qətlamlar törədilmiş, gah ərəbləşdirmə gahda kürdləşdirmə siyasəti aparılmışdır. 2003-cü ildə İraqın ABŞ və koalisiya qüvvələri tərəfindən işğal olunmasından sonra Kərkükün gələcəyi ilə bağlı yeni bir səhifə açılmışdır.

Kürdlərin qədim türkmən yurdu olan Kərkükü ələ keçirtmə istəyi, Kərkükdə referendum keçirilməsi, türkmənlərin və ərəblərin Kərkükü kürdlərə buraxmaq istəməməsi, Türkiyə rəsmilərinin Kərküklə bağlı çıxışları, Kərkükün enerji layihələrinin yenidən gündəmə gəlməsi və dünyanın böyük neft şirkətlərinin Kərkük neftindən pay almaq istəkləri həm dünya ölkələrinin həmdə bizim ölkəmizdəki mediyanın və ictimaiyyətin diqqətində olmuşdur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Tədqiqatın obyektı Orta şərqin və İraqın ən problemli və ən önəmli bölgələrindən biri olan Kərkükdür. Tədqiqatın predmeti isə bu önəmli bölgənin tarixi və muasir dövrdə geosiyasi vəziyyətinin strukturudur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi qədim türk yurdu olan Kərkükün tarixinin öyrənilməsi, Kərkükün hansı səbəblərdən dolayı bu qədər önəmli olmasının səbəblərinin ortaya çıxarılması son olaraq xarici dövlətlərin və qrupların Kərkükdə olan maraqlarının araşdırılmasıdır.

Bu məqsədlə Kərkükün tarixinin ən qədim dövrlərdən bugünə qədər incələnməsi, Kərkükün geosiyasi mövqeyi, təbii və mədəni sərvətləri, regional, qlobal və həmçinin

yerli qrupların Kərkükdəki maraqlarının araşdırılması vəzifəsi qarşıya prioritet olaraq qoyulmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqat işinin informasiya bazasını İngilis, Türk və Azərbaycan dilində olan kitablar, mövzu ilə əlaqədar internet portallarında yerləşdirilən resurslar, məqalələr, jurnallar, yerli və xarici alimlərin elmi araşdırmaları, strateji araşdırmalar mərkəzlərinin məqalələri, statistik məlumatları və müxtəlif qəzetlərdə çıxmış etibarlılığı doğrulanmış məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın aparılmasında isə əsasən sistem, tarixi təsvir, analiz və sintez kimi metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın əsas yeniliyi bu mövzuda Azərbaycan və Türk dillərində olan mənbələrin həddindən artıq məhdud sayda olmasıdır. Beləki orta q tarixə və mədəniyyətə sahib olduğumuz Kərkük barədə Azərbaycan dilində tarixi, geosiyasi vəziyyəti, önəmi, ətrafında olan maraqlar olaraq sistemli və bir bütün şəklində ədəbiyyatın olması zərurət təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Kərkük haqqında hər şeyin öz doğma dilimizdə və dərinə öyrənilməsi üçün bu vəsait praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Bu resursunun ortaya qoyulması həmçinin Azərbaycanda beynəlxalq münasibətlər fənninin tədris olunmasında yaranan öz dilində ədəbiyyat probleminin həllinə azda olsa köməklik göstərəcəkdir.

Dissertaiya işinin strukturu: Magistr dissertasiyasının strukturu giriş, üç fəsil, on paragraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil, Kərkük bölgəsi: Retrospektiv baxış başlığı altında incələnmişdir. Bu fəsildə Kərkük tarixi ən qədim zamanlardan muasir dövrədək 3 alt başlıq altında araşdırılmışdır.

II Fəsildə Kərkükün geosiyasi vəziyyəti və önəmi iki altbaşlıq şəklində icələnmişdir. İlk altbaşlıq Kərkükün geosiyasi mövqeyi və etnik tərkibi adlanır və burada Kərkükün coğrafi mövqeyi və demoqrafik quruluşu araşdırılmışdır. 2-ci altbaşlıq isə Kərkükün təbii və mədəni sərvətləri beynəlxalq rəqabət obyektı kimi

adlanır. Burada isə Kərkükün mədəni sərvətləri və enerji resursları, müqavilələri potensialı tədqiq olunmuşdur.

III Fəsil isə Kərkükdə müxtəlif dövlətlərin və yerli qrupların maraqları olaraq bildirilmişdir. Burada Kərkükdə regional, global və yerli qrupların maraqları incələnmişdir. İraq və Türkiyə kimi Kərkükə sahib olmuş böyük regional güclərlə bərabər uzun müddət dünyada əsas aparıcı qüvvələr hesab olunan ABŞ, Rusiya və Avropa İttifaqı kimi böyük güc qruplarının maraqları araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda nəticə verilmiş, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı oxuculara təqdim olunmuşdur.